

ȘTIINȚA DE CARTE ÎN TERITORIILE POPULATE DE ROMÂNI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Constantin Ungureanu
(Chișinău – Republica Moldova)

ZUSAMMENFASSUNG: Am Anfang des XX Jahrhunderts der Bildungsgrad der Bevölkerung aus Gebieten, bewohnten von Rumänen, unterschied sich von einer Provinz zu andere. Gegen das Jahr 1900 waren 36,6% von gesamter Bevölkerung aus Siebenbürgen, Banat, Krischana und Maramuresch, 29,7% von Bewohner der Bukowina und nur 15,6% von Bevölkerung Bessarabiens (im Jahr 1897) schriftkundig. Im 1899 in Rumänien waren 22% von Bewohner über 8 Jahr gebildet. In der Periode 1900-1914 hat sich das Unterrichtswesen am schnellsten in Rumänien und Bukowina entwickelt. In Siebenbürgen und Banat, dagegen, das Unterricht in rumänische Sprache hat sich, wegen der Druck der ungarischen Regierung für madjarisierung der Schule, langsamer entwickelt, während in Bessarabien bis zum Jahr 1917 keine rumänische Schule gab.

Im Jahr 1910 könnten lesen und schreiben 46,1% der Bewohner über 10 Jahr von Bukowina, 43,5% von gesamter Bevölkerung aus Siebenbürgen und Banat und 39,3% der Bewohner über 8 Jahr von Rumänien (in 1912), unter welchen 65,9% in Städten und nur 32,6% in Dörfer. Das Verhältnis der Bildungsgrad von Bewohner war in Siebenbürgen und Banat höher bei Deutschen und Ungarn; in der Bukowina – bei Deutschen, Polen und Ungarn; in Bessarabien – bei Deutschen, Griechen, Polen und Armenier. In der Bukowina 39,6% von Rumänen über 10 Jahr waren den Lesens und Schreibens kundig, während in Bessarabien im Jahr 1897 nur 6,2% von gesamter Zahl der Rumänen lesen und schreiben könnten.

Știința de carte în statele europene. La începutul sec. XX nivelul de instruire a locuitorilor din statele europene varia foarte mult de la o țară la alta. Cea mai mare pondere de locuitori analfabeți se consemna în țările din sudul și estul continentului, iar cel mai bine instruiți erau locuitorii statelor scandinave și germanice din nordul Europei. Potrivit unei statistici, publicate la începutul sec. XX în Anglia după cele mai recente rezultate ale recensămintelor din diferite țări europene, Rusia, România și Serbia aveau cel mai înalt procent de locuitori necărturari de cca. 80%. Aceste țări erau urmate de Spania (cu 63%), Italia (48%), Ungaria (43%) și Austria (30%). În Irlanda erau 21%, în Belgia și Franța – 14%, Olanda – 10% și Anglia – 8% de locuitori analfabeți. La același nivel de instruire cu Anglia se situa populația albă din SUA, pe când în Scoția acest indicator era de 7%. Popoarele germanice din Europa înregistrau cel mai mic procent de locuitori necărturari. În Germania doar 1% din locuitori erau analfabeți, iar în landurile Baden și Württemberg aproape că nu erau oameni, care să nu poată citi sau scrie¹. Chiar dacă aceste date statistice nu se refereau la același an și la aceeași categorie de vârstă a populației (în diferite țări se calcula numărul de analfabeți în vârstă de peste 6, 7, 8 sau chiar 10 ani), este evident că nivelul de instruire a populației varia foarte mult în diferite state, de la doar 1% de analfabeți în Germania la cca. 80% în statele din sud-estul continentului.

Adalbert Rom prezintă în studiile sale unele informații mai detaliate privind ponderea locuitorilor analfabeți din unele state europene. El indica pentru fiecare țară anul realizării recensământului, limita de vârstă de la care se calculase știința de carte a

populației, precum și procentul de analfabeți la bărbați și femei. Astfel, în țările unde calculele s-au realizat pentru populația de peste 6 ani, proporția analfabeților era de 28% în Ungaria (în anul 1910), 38% în Italia (1911), 44,4% în Croația – Slavonia (1910), 59,6% în Grecia (1907), 65,2% în Bulgaria (1905) și 79% în Serbia (1900). Din totalul populației de peste 7 ani erau necărturari 69,7% în Portugalia (1911), 78% în România (1899) și 87,8% în Bosnia – Herțegovina (1910). În Rusia țaristă recensământul din 1897 a luat în considerare populația de peste 9 ani, astfel că în Rusia (fără Polonia) erau atunci 70% de neștiutori de carte, iar în provincia Polonia rusească acest indicator era de 59,3%. În țările, unde calculele se realizau pentru populația de peste 10 ani, procentul locuitorilor, care nu puteau citi și scrie, era de 12,2% în Irlanda (anul 1901), 12,8% în Belgia (1910), 13,8% în Franța (1906), 16,5% în Austria (1910). În 1910 în SUA 5% din locuitorii albi și 30,4% din cei negri erau analfabeți. În alte trei state, unde calculele s-au realizat pentru toată populația existentă, în 1900 erau necărturari 63,8% în Spania, 80,2% în Mexic și 85,2% în Brazilia².

Sunt foarte interesante și informațiile privind nivelul de instruire a tinerilor, recrutați la serviciul militar în diferite state europene. Astfel, către anul 1910 erau analfabeți 0,05% din recruți în Germania, 0,1% în Elveția, Suedia și Norvegia, 0,2% în Danemarca, 1% în Marea Britanie, 3,1% în Olanda, 4% în Franța, 5% în Finlanda, 10,2% în Belgia, 25,7% în Austro-Ungaria, 30% în Grecia, 31,3% în Italia, 52,7% în Bulgaria, 61,6% în Serbia, 61,7% în Rusia, 70% în Spania și Portugalia și 75% în România³. După alte informații statistice, către anul 1910 erau 25,7% din recruți analfabeți în Bulgaria, 31,1% în Italia, 41% în România și 50,9% în Serbia⁴. Așadar, în ajunul izbucnirii războiului, cel mai jos nivel de instruire se consemna la recruții din statele balcanice și Rusia țaristă, dar și la cei din Spania și Portugalia.

Monarhia Austro-Ungară și Rusia țaristă. După datele statistice din anul 1880, în Monarhia Austro-Ungară 49,4% din totalul populației putea citi și scrie. În provinciile austriece cea mai mare pondere a știutorilor de carte se înregistra în Voralberg (82,3%), Austria Inferioară (76,9%), Austria Superioară (76,2%), Boemia (72,9%), Tirol (70,2%), Salzburg (70%), Moravia (67,3%). În alte trei provincii peste jumătate din locuitori erau cărturari – în Silezia (61,9%), Triest (57,4%) și Știria (54,4%). Ponderea știutorilor de carte era cea mai joasă în provinciile din sudul și estul monarhiei, locuite în principal de slavi (polonezi, ruteni, sârbi, croați), iar în Bucovina și de români. Astfel, în Kraina erau atunci 28,4% știutori de carte, în Istria – 19,7%, în Galiția – 11,3%, în Dalmația – 9,6% și în Bucovina – doar 9,1% din totalul populației! În landurile ungare ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, era de 46,2% în Ungaria (inclusiv Transilvania și Banat), 29% în Croația – Slavonia și 22% în hotarele militare⁵.

În 1900 în toată Austria erau 22,7% locuitori necărturari din populația în vârstă de peste 10 ani. Cel mai mic procent de analfabeți se înregistra atunci în opt provincii din vestul Monarhiei habsburgice, populate compact de germani și cehi. Totodată, peste 50% din locuitorii de peste 10 ani nu puteau citi și scrie în provinciile Istria (53,6%), Galiția (56%), Bucovina (65,9%) și Dalmația (73,4%) – vezi tabelul nr. 8.

Statisticile austriece din anul 1900 conțin și o informație foarte interesantă despre numărul și proporția analfabeților din Austria după diferite categorii de vârstă și după limba de comunicare a locuitorilor. Popoarele cu cel mai înalt nivel de instruire erau cehii și germanii, urmați de italieni, sloveni și polonezi. Din totalul populației în vârstă de peste 6 ani erau analfabeți numai 4,3% din cehi și 6,8% din germani. De asemenea erau necărturari 16,4% din italieni, 23,9% din sloveni, 40,8% din polonezi și 56,7% din maghiari. Popoarele cu cea mai înaltă proporție de analfabeți erau românii din Bucovina

(71,6%), sârbo-croații din Istria și Dalmația (74,1%) și ucrainenii din Galiția și Bucovina (75,8%). După anumite categorii de vârstă cel mai bine instruiți erau tinerii în vârstă de la 11 până la 30 de ani⁶.

Modificările constituționale de la începutul sec. XX din Austria au făcut să crească importanța instruirii populației. La începutul anului 1907 Parlamentul de la Viena a adoptat o nouă lege electorală, care prevedea introducerea votului universal, secret și direct pentru bărbații, care împlini-se vârsta de 24 de ani. În ajunul alegerilor parlamentare din 1907 s-au dat publicității unele informații statistice privind nivelul de instruire a persoanelor cu drept de vot. Astfel, atunci erau în Austria 2.413.906 alegători germani, 1.388.576 cehi, 912.118 polonezi, 766.000 ruteni, 283.584 sloveni, 172.560 italieni, 167.822 sârbi și croați, 44.076 români și 2.035 maghiari. Dintre acești alegători puteau citi și scrie 2.225.024 (92,2% din total) germani, 1.325.100 (95,4%) cehi, 483.244 (53%) polonezi, 177.334 (23,1%) ruteni, 190.529 (67,2%) sloveni, 143.794 (83,3%) italieni, 46.200 (27,5%) sârbi și croați, numai 7.434 (16,9%) români și 814 (40%) maghiari⁷. Așadar, din toate naționalitățile austriece, alegătorii români din Bucovina erau cel mai prost instruiți, doar cca. 17% din ei fiind știutori de carte, pe când aproape toți alegătorii de etnie cehă și germană puteau citi și scrie.

În anul 1910 s-a desfășurat ultimul recensământ austriac, care prezintă informații și despre nivelul de instruire a diferitor popoare din provinciile Monarhiei habsburgice. Din totalul populației Austriei în vârstă de peste 10 ani, 16,5% din locuitori erau analfabeți. În opt provincii din vestul Austriei mai puțin de 4% din populație nu putea citi și scrie. În alte cinci provincii din sudul monarhiei (Știria, Triest, Kraina, Karintia și Görz-Gradisca), populate în principal de sloveni, germani și italieni, cca. 8-15% din locuitorii de peste 10 ani erau neștiutori de carte. În Istria și Galiția acest indicator era de cca. 40%, iar pe ultimele două locuri continuau să se situeze Bucovina (53,9%) și Dalmația (62,8%). În aceste patru provincii locuiau atunci 2.982.812 persoane analfabete, ceea ce constituia 85,6% din totalul locuitorilor necărturari din Austria (vezi tabelul 8).

După calculele lui Adalbert Rom, în trei provincii sudete (Boemia, Moravia și Silezia din actuala Cehie), numai 2,43% din locuitorii de peste 10 ani erau analfabeți. În șapte provincii alpine ale monarhiei (în principal din teritoriul actual al Austriei) proporția necărturarilor era de 3,87%. În cinci provincii de pe coasta Mării Adriatice (teritoriul de azi al Sloveniei, sudul Croației și nord-estul extrem al Italiei) cca. $\frac{1}{3}$ din populația de peste 10 ani nu putea să scrie și să citească, iar în Galiția și Bucovina, situate la nord-est de Munții Carpați, ponderea populației analfabete se ridica la 41,83%. În 1910 în aceste două provincii erau concentrați aproape 74% din locuitorii necărturari ai Austriei⁸.

Potrivit altei statistici austriece, valabile pentru anul 1910, cel mai mic număr de analfabeți se înregistra atunci în provinciile din vestul monarhiei, populate în principal de germani și cehi. Situația era cea mai bună în Austria Inferioară, Austria Superioară și Boemia, unde la 1000 locuitori reveneau 60 de analfabeți. În Tirol și Moravia erau 70-80 de persoane necărturare la 1000 locuitori, în Știria – 180, în Karintia – 240, în Kraina – 340. În landurile ungare ale monarhiei 410 persoane dintr-o mie nu puteau citi și scrie. Situația cea mai precară în această privință se consemna în Galiția cu 639, Bucovina cu 652 și Dalmația cu 736 analfabeți la 1000 de locuitori⁹. Astfel, în 1910 în Bucovina aproape $\frac{2}{3}$ din totalul populație nu putea citi și scrie, ponderea analfabeților în rândul ucrainenilor și românilor fiind și mai mare. Procentul știutorilor de carte din Bucovina era aproape la fel de mare ca în Galiția, și doar în Dalmația, provincie populată în principal de sârbi și croați, se înregistra un procent și mai mare de persoane analfabete.

În Rusia țaristă, ca și în Monarhia habsburgică, era foarte mare decalajul dintre diferite popoare și diferite gubernii în ce privește nivelul de instruire a populației. Potrivit recensământului rusesc din 1897, doar 27,7% din totalul populației în vârstă de peste 10 ani putea să citească, dintre care 38,6% bărbați și 17% femei. Cel mai bine instruite erau popoarele protestante din Rusia. În frunte se aflau estonienii cu 94%, urmați de letoni (85%) și germani (78,5%). La această grupă aparțineau de asemenea finlandezii și suedezii din principatul Finlanda, care nu au fost incluși în recensământul rusesc, dar peste 98% dintre care puteau citi în anul 1900. De remarcat că în provinciile baltice 96,1% din estonieni, 95,2% din germani și 92,1% din letoni puteau în 1897 să citească¹⁰. Aceste popoare erau urmate de evrei (50,1% cărturari), lituanieni (48,4%) și polonezi (41,8%). Dintre popoarele ortodoxe ale Rusiei țariste, în 1897 puteau citi 36,7% dintre greci, 29,8% bulgari, 29,3% ruși, 20,3% bieloruși, 19,5% georgieni, 18,9% ucraineni, 18,3% armeni și, doar 8,8% din românii basarabeni și transnistrienii în vârstă de peste 10 ani. La un nivel mai jos de instruire decât românii din Rusia țaristă se mai situau doar popoarele din Caucazul de Nord, din Asia Centrală și din Siberia¹¹. Totodată, ucrainenii, bielorușii, românii și alte popoare din Rusia nu dispuneau de școli primare cu instruire în limba maternă, astfel că locuitorii cărturari de aceste naționalități de regulă puteau citi doar în limba rusă.

România. În România nivelul de instruire a populației era comparabil cu statele vecine Serbia, Bulgaria și Rusia țaristă, dar la începutul sec. XX s-a înregistrat un ritm rapid de diminuare a ponderii populației analfabete. În primii ani după adoptarea în 1864 a legii școlare, învățământul rural din întreaga țară a cunoscut o dezvoltare ascendentă, astfel că în primăvara anului 1878 în întreaga țară funcționau 1.882 școli rurale, la care erau înscriși 70.246 elevi, din care 9.325 fete. După unele evaluări, atunci erau școlarizați cca. 20% din copiii de vârstă școlară¹². În același an în localitățile urbane din România ființau 253 de școli primare, la care activau 642 institutori și erau școlarizați 28.472 elevi (din care 8.946 fete)¹³.

După proclamarea independenței României a crescut și mai rapid numărul școlilor rurale și a copiilor școlarizați la sate. Pe parcursul anilor 1878-1888 numărul copiilor înscriși la școlile rurale a crescut cu 52.717 elevi, ajungând în toamna anului 1888 la 122.863, din care 20.265 fete. Totuși, din cei 508.766 copii de vârstă școlară din zona rurală doar 24,1% erau școlarizați (40,2% din băieți și numai 8,5% din fete). În același an în școlile urbane procentul copiilor înscriși constituia 54% la băieți și 32% la fete. În toamna anului 1888 în România funcționau 2.912 școli rurale, la care activau 2.952 cadre didactice¹⁴.

Lipsa școlilor din multe comune și slaba frecvență a elevilor la școlile existente era cauza principală a procentului foarte mare de analfabeți (peste 80%) din localitățile rurale. Totodată, peste o treime din primarii comunali, care erau datori să aplice legea despre obligativitatea învățământului, nu știau carte. Din anchetele făcute în anii 1886-1888 reieșea că, 1.025 de primari și marea majoritate a consilierilor comunali nu știau deloc carte. În județele Teleorman, Vlașca, Ilfov și Roman peste 60% din primari nu erau cărturari. La polul opus se situau județele Iași, Botoșani, Covurlui, Dorohoi și Tecuci, unde doar 8-15% dintre primari erau analfabeți¹⁵.

Potrivit statisticii din anul școlar 1899/1900, în zona rurală a României au funcționat 3.653 școli primare, servite de 4.462 cadre didactice, din care 916 învățătoare. La începutul sec. XX în localitățile rurale au fost recenzați 704.039 copii de vârstă școlară, din care 265.048 (218.433 băieți și 46.615 fete) au fost școlarizați, ceea ce constituia 37,6% din cei recenzați. În 1900 cel mai înalt procent de copii, înscriși la

școlile rurale, se înregistra în județele Ialomița (50,3%), Covurlui (49,5%) și Brăila (48%), iar cel mai mic – în județele Dorohoi (27,5%), Teleorman (28,6%) și Olt (29,9%). Tot atunci în localitățile urbane ființau 382 de școli, servite de 1.351 cadre didactice (549 institutori și 802 institutoare), la care erau înscriși 71.252 elevi (42.496 băieți și 28.756 fete)¹⁶. De remarcat că, cel mai mic procent de locuitori analfabeți se înregistra în județele, unde nivelul de școlarizare a copiilor era mai bun, iar cea mai mare proporție de analfabeți – în județele unde cei mai mulți copii nu erau școlarizați. Potrivit recensământului din 1899, doar în patru județe din România mai puțin de 80% din populația de peste 8 ani din zona rurală era analfabetă (Brăila cu 76,1%, Muscel cu 76,3%, Ialomița cu 78,1% și Covurlui cu 79,3%), iar cea mai mare proporție de locuitori necărturari în zona rurală se consemna în județele Teleorman (91%), Vlașca (90,5%), Dorohoi (90,1%), Olt (89,7%) ... (vezi tabelul nr.2).

După recensământul din anul 1899, din totalul populației României în vârstă de peste 8 ani, 78% era analfabetă, inclusiv 75,2% în Dobrogea, 75,6% în Muntenia, 79% în Moldova și 82,2% în Oltenia. Proporția cea mai mică de locuitori necărturari se înregistra în județele Ilfov cu orașul București (59%), Brăila (63,7%), Covurlui (65,8%) și Iași (71,5%), iar cea mai mare – în județele Vlașca (88%), Olt (87,4%), Teleorman (86,5%), Dorohoi (86,5%). În zona rurală a României 84,8% din populația de peste 8 ani era analfabetă, proporția cea mai mare fiind consemnată în Oltenia (85,9%) și cea mai mică în Dobrogea (81,4%) – vezi tabelul nr.2.

Situația era mult mai bună în localitățile urbane ale României. În 1899 aproape jumătate din locuitorii orașelor puteau să scrie și să citească, cei mai mulți cărturari fiind consemnați în orașele din Muntenia (54,6%) și Oltenia (49%), iar cei mai puțini – în localitățile urbane din Moldova (43,2%) și Dobrogea (40,9%). Dintre principalele orașe ale țării, cei mai mulți știutori de carte erau în București (62,6%), Turnul Severin (56,5%), Craiova (54,5%), Brăila (54,4%), Pitești (53,2%), Focșani (53,1%) etc. La polul opus se situau orașele Botoșani (numai 31,1% locuitori cărturari), Alexandria (33,6%), Caracal (36,3%), Dorohoi (37,7%) – vezi tabelul nr.3.

Dezvoltarea învățământului primar din România în primul deceniu al sec. XX s-a datorat mai ales activității strălucite a lui Spiru Haret, care în perioada 1897-1910 de trei ori, în 1897-1899, 1901-1904 și 1907-1910, a condus Ministerul Instrucțiunii Publice. Potrivit unui bilanț statistic, realizat în 1910 de un institutor, în timpul celor trei ministere ale lui Spiru Haret, în țară s-au înființat 1.063 școli rurale, s-au ridicat 1.931 localuri școlare și s-au creat 2.639 posturi de învățători. În această perioadă numărul elevilor și al învățătorilor din România s-a dublat, iar numărul știutorilor de carte a crescut cu 17 procente¹⁷. Potrivit recensămintelor oficiale, ponderea populației cărturare din România a crescut de la 22% în 1899 la 39,3% în 1912, adică s-a mărit cu 17,3% (vezi tabelele nr.1 și 2).

În aprilie 1905 revista pedagogică *Convorbiri didactice* a publicat o statistică oficială cu numărul analfabeților și știutorilor de carte pe județe. Potrivit acestei statistici, numai 31,4% dintre bărbați și 9,5% dintre femei știau carte, iar procentul general al analfabeților din România ajungea la 79,5%. Procentul cel mai mare de știutori de carte se înregistra în județele Ilfov (40,5%), Brăila (36%), Covurlui (33%) și Iași (28%). Proporția cea mai mică de locuitori cărturari era consemnată în județele Vlașca (11,5%), urmat de Olt cu 12%, Teleorman și Dorohoi cu câte 13%. La femei cel mai înalt procent de știutori de carte era tot în județul Ilfov – 30%, urmat de Brăila cu 23% și Iași cu 20%. La polul opus se situa județul Gorj cu numai 2% de știutoare de carte, urmat de Olt cu 3%, Vlașca, Romanați și Vâlcea cu 4%¹⁸. Informațiile statistice, publicate în 1905 în

revista respectivă, sunt foarte asemănătoare cu rezultatele recensământului din 1899, potrivit căruia 78% din populația României în vârstă de peste 8 ani era atunci analfabetă, proporția cea mai mică de necărturari fiind în județele Ilfov (59%), Brăila (63,7%) și Covurlui (65,8%), iar cea mai mare – în Vlaşca (88%), Olt (87,4%), Teleorman și Dorohoi câte 85,6% în fiecare (vezi tabelul nr.2).

Creșterea rapidă a numărului de clădiri școlare și a posturilor de învățători a contribuit la îmbunătățirea semnificativă a școlarizării copiilor. După datele statistice oficiale, în anul de învățământ 1912/13 în România erau 113.284 copii de vârstă școlară în orașe și 882.173 copii la sate, în total 995.457 copii, din care 522.097 băieți și 473.360 fete. Atunci funcționau în toată țara 5.056 de școli primare (370 la orașe și 4.686 în sate). La școlile urbane activau 1.414 institutori (446 bărbați și 968 femei), iar școlile rurale erau servite de 6.826 de învățători, din care 1.752 învățătoare. Numărul total al cadrelor didactice de la școlile primare era de 8.240 persoane, inclusiv 2.720 femei. La școlile urbane s-au înscris atunci 84.936 de elevi (75% din copiii recenzați), iar la școlile rurale au fost școlarizați 531.634 elevi (60,3% din totalul copiilor de vârstă școlară). Numărul total al copiilor, înscriși la școlile primare în anul școlar 1912/1913, constituia 616.570 elevi, adică 61,9% din numărul de copii, obligați să frecventeze o școală¹⁹.

Din totalul locuitorilor în vârstă de peste 8 ani, proporția neștiutorilor de carte s-a redus de la 78% în 1899 la 60,7% în 1912, inclusiv în zona rurală de la 84,8% la sfârșitul sec. al XIX-lea la 67,4% în ajunul izbucnirii războiului²⁰. În 1912 erau știutori de carte 45,2% din locuitorii de peste 8 ani din Dobrogea, 41,2% din Muntenia, 39,1% din Moldova și 33,5% din Oltenia. Cel mai mare procent de locuitori, care puteau citi și scrie, se înregistra în județele Covurlui cu centrul la Galați (56,6%), Brăila (55,1%), Ilfov cu orașul București (54,8%), Iași (47,6%), Tulcea (45,7%), Constanța (44,8%). La polul opus se situau județele Vlaşca (numai 24,7%), Olt (28,1%), Dorohoi (28,4%), Teleorman (29,6%), Vaslui (30,9%)... În toate cele cinci județe din Oltenia cca. $\frac{1}{3}$ din locuitorii mai în vârstă de 8 ani erau știutori de carte (vezi tabelul nr.1). În județele din nordul Moldovei ponderea populației analfabete era mai mare decât în sudul Bucovinei, dar comparabilă cu situația din nordul provinciei, și constituia 71,6% în județul Dorohoi, 66,9% în Roman, 66,8% în Suceava și 64,7% în Botoșani²¹.

Recensământul din 1912 a înregistrat o mare discrepanță în ce privește nivelul de instruire la bărbați și la femei. Atunci, 54,8% din bărbați în vârstă de peste 8 ani (inclusiv 57,1% în Muntenia, 56,5% în Dobrogea, 52,7% în Moldova și 52,2% în Oltenia) erau știutori de carte. În același timp numai 23,2% din femeile mai în vârstă de 8 ani erau cărturare. Dacă în Moldova și Muntenia acest indicator era ceva mai mare decât media pe țară, atunci în Dobrogea erau 32,2%, iar în Oltenia numai 14,5% știutoare de carte. Proporția cea mai mică de femei cărturare se înregistra în județele din sud-vestul României: 9,5% în Vlaşca, 9,6% în Olt, 10,7% în Gorj, 12,2% în Mehedinți, 12,9% în Teleorman (vezi tabelul nr.1).

Era mare diferența și în privința nivelului de instruire a populației din zona urbană și rurală a României. În localitățile urbane aproape $\frac{2}{3}$ din locuitorii de peste 8 ani erau știutori de carte, iar la sate, dimpotrivă, ceva mai mult de $\frac{2}{3}$ din populație era analfabetă. Din numărul total de 3.473.389 de persoane necărturare, 3.086.448 (88,9%) locuiau la țară. În zona rurală proporția cea mai mică de locuitori necărturari era în două județe de la gurile Dunării (53,8% în Covurlui și 54,1% în Brăila), iar cea mai mare – în trei județe din sud-vestul Munteniei (78,3% în Vlaşca, 74,5% în Olt, 74,4% în Teleorman) și în județul Dorohoi din nordul Moldovei (75,1%) – vezi tabelul nr.2.

În 1912 erau în România 30 de orașe cu mai mult de 10 mii de locuitori, dintre care șase cu mai mult de 50 mii de locuitori: București (341.321 persoane), Iași (75.229), Galați (71.641), Brăila (65.052), Ploiești (56.460) și Craiova (51.404). În patru orașe (București, Constanța, Brăila și Focșani) peste 70% din populația de peste 8 ani era știutoare de carte, în alte 17 orașe proporția locuitorilor cărturari era de peste 60%. Dintre orașele mari ale României, doar la Alexandria ceva mai mult de jumătate din locuitori nu puteau nici să scrie, nici să citească (vezi tabelul nr.3).

Așadar, în ajunul declanșării primului război mondial, 60,7% din populația de peste 8 ani din România (67,4% în zona rurală și 34,1% în localitățile urbane) era analfabetă. Totuși, datorită dezvoltării sistemului de învățământ și creșterii semnificative, mai ales în zona rurală, a procentului copiilor școlarizați, la începutul sec. XX s-a îmbunătățit esențial nivelul de instruire a populației României. Comparativ cu anul 1899, ponderea populației analfabete s-a redus cu 17,3% (de la 78% la 60,7%), iar în localitățile rurale cu 17,4% (de la 84,8% la 67,4%). Pe parcursul a 13 ani numărul știutorilor de carte din România a crescut cu 1.208.271 persoane sau cu 116,8% (de la 1.034.597 persoane în 1899 la 2.242.868 la sfârșitul anului 1912).

Bucovina. Până în anul 1869, când a fost adoptată o nouă lege imperială privind obligativitatea învățământului din Austria, în Bucovina sistemul de învățământ era foarte slab dezvoltat, iar marea majoritate a populației era analfabetă. În anul de învățământ 1870/1871, când intra în vigoare noua lege a învățământului primar, în Bucovina funcționau 167 de școli primare (142 oficiale și 25 particulare), dintre care 30 germane, 23 române, 58 rutene, 5 poloneze, 5 maghiare și 45 mixte. Numărul total al copiilor de vârstă școlară (între 6 și 12 ani) era de 74.921 persoane. Au frecventat școala 9.815 copii²², adică aproape 13% din numărul total al copiilor de vârstă școlară. Din numărul total de elevi 4.306 erau vorbitori de limbă germană, 2.073 – români, 1.954 – ucraineni, 1.127 – polonezi și 353 – maghiari. După confesiuni 3.870 erau ortodocși, 3.485 catolici, 1.503 protestanți și 957 mozaici²³. Așadar, atunci școlile erau mai bine frecventate de copiii germani, polonezi și maghiari, pe când marea majoritate a copiilor români și ucraineni din Bucovina rămâneau în afara procesului de instruire.

Odată cu aplicarea în practică a noii legi despre învățământ, situația s-a îmbunătățit foarte mult și în Bucovina. A crescut rapid atât numărul de școli primare, cât și numărul copiilor școlarizați. Dacă în anul de învățământ 1881/82 activau în Bucovina 201 școli primare oficiale, atunci în 1890/91 erau deja 300, în 1904/05 – 399, iar în 1912/13 – 564 de școli oficiale. Numărul copiilor, care frecventau aceste școli, a crescut de la numai 16.564 în anul 1881/82, la 42.041 în 1890/91, la 85.536 în 1904/05 și la 103.901 în anul școlar 1912/13²⁴, adică pe parcursul a trei decenii numărul elevilor de la școlile oficiale s-a mărit de 6,3 ori.

Dezvoltarea sistemului de învățământ a contribuit la reducerea rapidă a populației analfabete din Bucovina. Până în anul 1880, însă nu s-au publicat statistici despre numărul știutorilor de carte din Bucovina, dar se cunoaște că situația era mai bună la germanii, polonezii, maghiarii și evreii din această provincie, în timp ce doar foarte puțini români și ucraineni bucovineni erau cărturari.

După datele statistice din anul 1880, în Bucovina doar 9,1% din totalul populației putea să scrie și să citească. Știința de carte era ceva mai bună în orașul Cernăuți cu împrejurimile (15,4%) și în districtele Câmpulung (13,2%), Rădăuți (10,5%) și Suceava (10,1%), adică în partea de sud a provinciei, unde era mai însemnată ponderea locuitorilor germani. În celelalte patru districte din centrul și nordul Bucovinei, locuite în principal de români și ucraineni, populația era aproape în totalitate analfabetă. În

districtul Siret, unde erau și câteva colonii germane și maghiare, știutori de carte erau 7,9%. În celelalte trei districte procentul cărturarilor era și mai mic: 4,2% în Vijnița, 3,9% în Coțmani și doar 3,3% în districtul Storojineț²⁵. Astfel, situația din Bucovina era comparabilă cu cea din Dalmația și din districtele mărginașe din sud-estul Galiției.

În 1890, din totalul populației Bucovinei de 646.591 persoane, puteau citi și scrie 61.344 bărbați și 40.920 femei, numai citi – 3.929 bărbați și 3.637 femei, astfel că erau analfabeți 259.196 bărbați (79,9% din total) și 277.565 femei (86,2%), adică 536.761 persoane sau 83% din totalul populației. Districtele cu cea mai mare pondere de locuitori necărturari erau Cernăuți rural (84,3% bărbați și 90,3% femei), Coțmani (respectiv 86,4% și 91,5%), Vijnița (84% bărbați și 94,2% femei). În orașul Cernăuți reveneau la 100 de locuitori 50 bărbați și 58 de femei, care nu puteau citi și scrie. La 100 de locuitori din Bucovina cu vârsta de peste 6 ani reveneau atunci 75,45% bărbați și 83,1% femei analfabete. În același an în întreaga Austrie erau 27,77% bărbați și 31,08% femei cu vârstă de peste 6 ani, care nu puteau nici citi, nici scrie²⁶.

Pe parcursul unui deceniu ponderea știutorilor de carte din Bucovina crescuse de la 9,1% în 1880 la 17% în 1890. Ponderea locuitorilor analfabeți era mai mică în orașul Cernăuți (54%) și în districtele din sudul Bucovinei Câmpulung (79,1%), Suceava (80,7%), Rădăuți (80,8%). Totodată, în patru districte din nordul Bucovinei (Cernăuți rural, Coțmani, Storojineț și Vijnița), între 87,3% și 91,5% din totalul populației continua să fie necărturată (vezi tabelul nr. 9).

În anul 1900 populația Bucovinei a ajuns la 730.195 persoane, dintre care 209.434 (28,7%) putea să scrie și să citească, 7.097 – numai să citească, iar 513.664 (70,3%) era analfabetă. Totodată, circa $\frac{2}{3}$ din populația bărbătească și circa $\frac{3}{4}$ din cea feminină era necărturată. Doar în orașul Cernăuți mai mult de 50% din populație (61,1% din bărbați și 51,1% din femei) puteau să scrie și să citească, iar 37,2% din bărbați și 46,2% din femei erau neștiutori de carte²⁷. Comparativ cu anul 1890, s-a produs o dublare a numărului de locuitori, care puteau scrie și citi (de la 102.264 persoane în 1890 la 209.434 în 1900). Totuși, în 1900 erau doar cu cca. 23 mii de analfabeți mai puțini decât în 1890. Aceasta se datora natalității înalte și creșterii populației Bucovinei pe parcursul unui deceniu cu cca. 83.600 persoane. Pe parcursul ultimului deceniu al sec. al XIX-lea ponderea populației analfabete s-a redus de la 83% în 1890 la 70,3% în 1900. Ca și în anul 1890, la începutul sec. XX proporția cea mai mică de locuitori necărturari se înregistra în orașul Cernăuți (41,7%) și în districtele Câmpulung (65,5%), Rădăuți (68,7%), Suceava (69%) și Gura Humorului (69,7%). În patru districte din nordul Bucovinei ponderea populației analfabete oscila între 74,7% în Coțmani și 79,7% în districtul Vijnița (vezi tabelul nr. 9). Deși în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea învățământul din Bucovina a cunoscut un progres semnificativ, în anul 1900 Bucovina ocupa penultimul loc printre provinciile austriece în privința proporției populației analfabete.

În 1900 în Bucovina erau analfabeți 41,7% din vorbitorii de limbă germană, 52,8% din polonezi, 66,3% din maghiari, 76,7% din români și 83,1% din ruși. De remarcat proporția mare de analfabeți la germanii din Bucovina comparativ cu nivelul de instruire a conaționalilor lor din alte provincii austriece. După categoriile de vârstă cel mai puțini necărturari se consemna la tinerii de 11-20 ani (44,2%) și de 21-30 ani (64,5%), adică care au avut posibilitatea să fie instruiți în anii '80-90 ai sec. al XIX-lea. Totodată, mai puțin de un sfert din locuitorii mai în vârstă de 30 de ani, care s-au născut înainte de anul 1870, puteau să citească și să scrie. La românii și ucrainenii bucovineni această proporție era și mai mică – doar cca. 5-10% din locuitorii mai în vârstă de 30 de

ani de aceste etnii erau cărturari (vezi tabelul nr.6). Aceste cifre aproape coincid cu procentul de locuitori, care înainte de 1870 au frecventat o școală primară din Bucovina.

Referindu-se la statisticile oficiale, George Tofan, președintele *Corpului Didactic Român din Bucovina*, constata că în 1900, din 100 de români în vârstă de peste 6 ani, 27,61% puteau citi și scrie, 0,83% numai citeau, iar 71,56% erau analfabeți. La vorbitorii de limbă germană din Bucovina acești indicatori erau aproape diametral opuși, 68,9% puteau să scrie și să citească, 1,5% numai citeau, iar 29,6% erau necărturari. La ucrainenii din Bucovina nivelul de instruire era chiar mai jos decât la români, numai 19,3% din rutenii în vârstă de peste 6 ani puteau să scrie și citească, pe când 79,6% erau neștiutori de carte²⁸. Raportat la populația totală a Bucovinei în vârstă de peste 6 ani, ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, a crescut de la 19,3% în 1890 la 34,7% în 1900, iar al celor analfabeți s-a redus în aceeași perioadă de la 79,5% la 64,1%²⁹.

George Tofan remarca cauzele principale ale nivelului atât de mare a analfabetismului în Bucovina. În viziunea sa “programul învățământului primar, un program învechit, e atât de nepractic, atât de lipsit de ceea ce i-ar putea folosi țăranului în ocupația sa, încât nu e de mirat că țăranul privește școala ca o pacoste, care pică pe capul lui, tocmai când are mai mare lipsă de brațele copiilor săi”. El arăta și alte cauze ale acestei situații, precum “neglijența autorităților, nepăsarea poporului, dușmănia unora care se tem de lumină, plata mizerabilă a învățătorilor, lipsa de cărți didactice potrivite și mijloace de învățământ, care toate au contribuit cu partea lor la starea tristă, în care se află acum învățământul primar”³⁰.

În 1910, ca și în anii 1890 și 1900, cei mai mulți știutori de carte din Bucovina locuiau în orașul Cernăuți și în districtele din sudul provinciei. În anul 1910 în capitala Bucovinei circa un sfert din locuitorii de peste 10 ani erau analfabeți. În două districte din sudul Bucovinei (Câmpulung și Rădăuți) mai puțin de jumătate din locuitori nu puteau citi și scrie, în alte trei districte (Gura Humorului, Suceava și Siret) cca. 52-56% din populația adultă era necărturară. Cea mai mare proporție de locuitori analfabeți (cca. 64-69%) se înregistra în districtele Cernăuți rural, Zastavna, Vijnîța și Vășcăuți din nord-vestul Bucovinei, populate în majoritate de ucrainenii. În nordul Bucovinei situația era ceva mai bună doar în districtul Coțmani (vezi tabelul nr.9).

Situația era similară și în districtele învecinate din Galiția. Astfel, din totalul populației mai în vârstă de 10 ani, neștiutori de carte erau 58,6% în districtul Sneathin, 62,1% în Zalesciki, 62,4% în Borșov, 64,2% în Horodenka, 73,1% în districtul Kosiv. În total, în 10 districte din nord-estul și în 12 din sud-estul Galiției, în 1910 mai mult de jumătate din populația de peste 10 ani era analfabetă³¹. Dacă în Bucovina proporția locuitorilor analfabeți era mai mică în sudul provinciei, populată compact de români și de un număr mare de germani, maghiari și polonezi, atunci în Galiția cei mai puțini necărturari erau în vestul provinciei, unde locuiau compact polonezi și erau concentrate cele mai multe colonii germane. În vestul Galiției doar 28,6% din locuitori erau analfabeți, iar în districtele din estul provinciei populația necărturară constituia 52,3%³², adică era aproape la fel de mare ca în Bucovina. În orașele galițiene cea mai mică proporție de analfabeți se înregistra la Cracovia (10,4%) și Lvov (13,9%), iar cea mai mare – la Ternopol (21,1%), Przemysl (22,1%), Brody (24,5%) și Colomea (26,4%). În Cernăuți 25,2% din locuitorii de peste 10 ani nu puteau să citească și să scrie³³.

Dintre popoarele, care locuiau în Austria, în 1910 cei mai puțini analfabeți se înregistra la cehi (2,4%) și germani (3,1%), după care urmau italienii (10,3%), slovenii (14,6%), polonezii (27,4%) și maghiarii (36,4%). Cei mai mulți necărturari se numărau printre români (60,4%), rutenii (61%) și sârbo-croați (63,7%). După categorii de vârstă,

cel mai bine instruiți erau tinerii de 11-40 ani, dintre care numai cca. 10-15% nu puteau să citească și să scrie³⁴.

În Bucovina de asemenea cel mai bine instruiți erau vorbitorii de limbă germană, polonezii și maghiarii, pe când cca. 60% din români și cca. 70% din ucrainenii mai în vârstă de 10 ani erau analfabeți. Totuși, ponderea neștiutorilor de carte la germanii din Bucovina era cu mult mai mare față de media pentru întreaga Austrie. Dacă în Bucovina 20,5% din vorbitorii de germană erau analfabeți, atunci în alte provincii cu populație mixtă această proporție era de 11,7% în Galiția, 9,5% în Karintia, 8,3% în Kraina, 6,4% în Știria... În Bucovina era mai mare și ponderea ucrainenilor necărturari. Pentru comparație, în Galiția 60,1% din rutenii mai în vârstă de 10 ani erau analfabeți³⁵.

În Bucovina era mare disproporția și în ce privește populația cărturară după anumite categorii de vârstă. Dacă din tinerii de 11-20 ani doar 28,1% nu erau știutori de carte, atunci 47,5% din locuitorii de 21-30 ani și 62,4% din cei de 31-40 ani erau necărturari. La românii bucovineni disproporția era și mai mare – 27,5% din cei de 11-20 ani, jumătate din cei de 21-30 ani și $\frac{3}{4}$ din cei de 31-40 ani nu puteau nici citi, nici scrie (vezi tabelul nr.7). Această situație se explică prin aceea, că în Bucovina sistemul de învățământ a început să se dezvolte cu adevărat abia în anii '80-90 ai sec. al XIX-lea, iar majoritatea copiilor de români au început să frecventeze regulat școlile primare abia în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Din cauza dezvoltării foarte slabe a învățământului din Bucovina până în anii '70-80 ai sec. al XIX-lea, chiar și mulți germani din această zonă nu puteau citi sau scrie, pe când în provinciile vestice ale Monarhiei habsburgice deja la mijlocul sec. al XIX-lea majoritatea locuitorilor erau știutori de carte. Dezvoltarea rapidă a învățământului primar din Bucovina în ultimele decenii de stăpânire austriacă a contribuit la diminuarea semnificativă a populației necărturare din acest teritoriu (de la 87,5% în 1880 la 53,9% în 1910), reducându-se astfel și decalajul dintre Bucovina și alte provincii austriece în ce privește ponderea populației analfabete.

În 1913 s-a desfășurat la Rădăuți o conferință districtuală a învățătorilor germani, la care învățătorul superior Wilhelm Serfas de la școala germană din Badeuți s-a referit, în cuvântarea sa, la problema analfabetismului și cauzele acestei stări în Bucovina. În opinia sa, una din cauzele acestei situații consta în numărul mare de școli, care nu aveau clădiri corespunzătoare pentru procesul de instruire³⁶. O altă piedică în calea combaterii analfabetismului era dotarea insuficientă a școlilor cu materiale didactice. Încă în 1911, după mai bine de 40 de ani de la adoptarea noii legi imperiale despre învățământ, în multe sate din Bucovina se înregistra un număr mare de copii neșcolarizați. Era foarte mare și numărul copiilor, care au fost școlarizați, dar nu au fost clasificați, adică în realitate nu au frecventat școala.

Învățătorul Serfas a remarcat la conferința respectivă, că în Bucovina încă nu se respecta întru totul legea privind obligativitatea instruirii copiilor de vârstă școlară, iar multe amenzi sau pedepse, acordate părinților din această cauză, nu erau executate³⁷. În opinia sa, cauza principală a acestei situații consta în activitatea inefficientă a consiliilor școlare districtuale, care de facto constau doar din inspectorii școlari districtuali, ceilalți membri ai consiliilor fiind implicați și în alte activități. De aceasta el considera că era nevoie urgent de a reorganiza structura și componența consiliilor școlare districtuale, pentru a eficientiza activitatea acestor organe școlare. Această reformă era necesară pentru supravegherea mai bună a școlilor primare din districte și pentru îmbunătățirea nivelului de școlarizarea și de frecventare a școlilor de către elevi.

În sfârșit, același învățător mai remarca o altă cauză a procentului mare de analfabeți din Bucovina, și anume numărul mare de ajutoți de învățători (307 în 1911), care nu aveau pregătirea necesară pentru a instrui copiii³⁸. Wilhelm Serfas concluziona, că pentru combaterea reală a analfabetismului, învățământul din Bucovina avea nevoie de clădiri mai corespunzătoare, de dotare mai bună a școlilor cu materiale didactice, de o activitate mai eficientă a consiliilor școlare districtuale și locale, de executarea amenajărilor acordate din cauza neșcolarizării copiilor, de înlocuirea ajutoților de învățători cu cadre didactice calificate.

Transilvania. În Transilvania și Banat nivelul de instruire a populației era ceva mai bun decât în România, dar aceasta se datora în principal ponderii mai mici de analfabeți la maghiari, secui, sași și șvabi. În ajunul izbucnirii războiului majoritatea românilor ardeleni și bănățeni erau analfabeți, iar învățământul în limba română s-a dezvoltat în condiții specifice, mai ales după constituirea în 1867 a Monarhiei Austro-Ungare și lichidarea autonomiei Transilvaniei. La începutul sec. XX, în teritoriile ungare ale Monarhiei habsburgice, practic nu existau școli primare oficiale cu limba română de instruire, ci numai școli confesionale românești, susținute de Biserica ortodoxă și greco-catolică. După aprecierile lui Onisifor Ghibu, inspectorul general al școlilor confesionale din Arhiepiscopia Sibiului, în 1913 Biserica ortodoxă română din Transilvania și Ungaria susținea 1.536 de școli primare cu 1.780 învățători, iar Biserica greco-catolică română – 1.146 de școli cu 1.120 învățători³⁹. În total ființau atunci 2.682 școli confesionale românești cu 2.900 de învățători, adică marea majoritate a acestor școli aveau doar un singur învățător.

Onisifor Ghibu arăta în alt articol că, din 3.000 de școli confesionale românești, câte funcționau în 1903/1904, la începutul anului 1911 au rămas 2.439, restul au fost închise din lipsă de mijloace pentru a zidi edificii școlare după planul impus de minister și pentru școlarizarea învățătorilor conform legii⁴⁰. Numai în comitatul Hunedoarei, locuit în principal de români, în perioada 1907-1910 inspectorii școlari maghiari au închis 135 de școli primare românești. În 1906 în acest comitat activau 222 de școli ortodoxe și 30 școli greco-catolice, iar în 1911 din cele 420 de sate, 218 nu aveau nici un fel de școală. Din 63.423 copii de vârstă școlară din acest comitat 36.423 (57,4%) nu frecventau de loc școala⁴¹.

Potrivit statisticii oficiale ungare pe anul 1912, în întreaga Ungarie funcționau atunci 16.635 școli primare, dintre care 13.199 cu limba de instruire maghiară, 2.257 românești, 430 germane, 399 slovace, 271 sârbe, 61 rutene. După statisticile consistoriilor Bisericii ortodoxe și greco-catolice române, atunci existau 2.655 școli primare confesionale românești (1.536 ortodoxe și 1.119 greco-catolice), la care se adăugau și 165 de școli comunale cu limba de instruire română⁴². După aceeași statistică oficială din 1912, școlile primare nu erau frecventate de 158.445 copii de vârstă școlară români, iar din cei 296.952 copii români școlarizați, 201.690 frecventau școlile primare românești, 59.396 – școlile de stat, 29.734 – școlile comunale și restul – alte școli confesionale sau private⁴³. Din aceste date statistice reiese că, în 1912 erau în toată Ungaria 455.397 copii de vârstă școlară români, dintre care 158.445 (34,8% din total) nu erau școlarizați.

Conform altor evaluări statistice, publicate de același Onisifor Ghibu, în anul 1912 în cele patru dieceze ale Bisericii ortodoxe române din Transilvania și Ungaria au fost înregistrați 260.138 de copii ortodocși români în vârstă de 6-15 ani, dintre care 175.906 (67,6%) erau școlarizați, 130.350 fiind instruiți la cele 1.552 de școli ortodoxe românești, iar 45.556 frecventau alte școli primare străine. Pentru Biserica greco-catolică

română informațiile prezentate erau incomplete, precizându-se doar că în Arhidieceza Blajului cele 469 de școli greco-catolice românești erau frecventate în 1911 de 60.828 de elevi, iar în Dieceza Lugojului din cei 12.237 copii de vârstă școlară 4.452 frecventau școlile românești și 1.741 – alte școli străine⁴⁴. După altă estimare, la o populație de peste 3.000.000 de români din Transilvania și alte teritorii din Ungaria, reveneau 302.376 copii de 8-15 ani, dintre care 201.019 (66,5%) frecventau 2.648 de școli confesionale românești⁴⁵.

Așadar, din mai multe informații și evaluări statistice reiese că, în ajunul izbucnirii primului război mondial, cca. $\frac{2}{3}$ din copiii de vârstă școlară români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș frecventau o școală primară confesională, de stat sau comună. Pentru comparație, în anul de învățământ 1912/1913 în România au fost înregistrați 995.457 copii de vârstă școlară, iar la școlile primare urbane și rurale s-au înscris atunci 616.570 de elevi, adică 61,9% din numărul de copii, obligați să frecventeze o școală⁴⁶. Iar în Bucovina, după statistica oficială de la sfârșitul anului 1912, erau 41.924 de copii de vârstă școlară români, dintre care 40.129 (95,7%) erau școlarizați la o școală primară oficială sau particulară⁴⁷.

Începând cu anul 1880 recensămintele ungare au înregistrat pentru fiecare localitate și numărul persoanelor, care puteau să citească și să scrie. După datele statistice din anul 1880, în landurile ungare ale Monarhiei habsburgice ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, era de 46,2% în Ungaria (inclusiv Transilvania și Banat), 29% în Croația – Slavonia și 22% în hotarele militare⁴⁸. În Transilvania ponderea populației analfabete era și mai mare, dar situația era totuși mai bună decât în Bucovina. Ponderea știutorilor de carte era cea mai mică în comitatele cu populație majoritar românească: Solnoc – Dăbâca (11,1%), Maramureș (13,1%), Alba (15,3%), Hunedoara (15,7%), Turda (15,8%), Sălaj (20,1%), Cluj (20,5%) și Făgăraș (24,1%)⁴⁹.

După datele oficiale ale recensământului maghiar din 1890, în provinciile ungare din Monarhia Austro-Ungară 54% din totalul populației era analfabetă. Situația era mai bună la germani (34% analfabeți), maghiari (43%), slovaci (47%) și sloveni (50%). Ponderea analfabeților era cea mai mare la sârbo-croați (72%), români (85%) și ruteni (87%). Potrivit aceluiași date statistice din 1890, nu puteau citi și scrie 30% din totalul locuitorilor evanghelici, 34% din evrei, 39% reformați, 49% romano-catolici, 50% unitarieni, 81% ortodocși și 84% greco-catolici⁵⁰.

Recent un grup de istorici din Cluj, în frunte cu Traian Rotariu, au realizat o analiză foarte detaliată a acestor recensăminte, cu scopul de a aprecia exact structura etnică și confesională a populației din Transilvania și Banat în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Pentru a se obține o imagine cât mai exactă a modului cum a evoluat populația din aceste teritorii în perioada respectivă, calculele s-au realizat conform structurii administrativ teritoriale actuale a județelor din Transilvania și Banat. Acest studiu ne permite să apreciem foarte exact știința de carte la începutul sec. XX din aceste teritorii în hotarele județelor actuale. Astfel, în 1880 în teritoriul ungar al Monarhiei habsburgice, care după 1918 avea să revină României, locuiau 4.039.100 persoane, dintre care, după limba maternă, 2.224.336 (55,1%) erau români, 1.012.154 (25,1%) maghiari, 485.917 (12%) germani, 51.948 sârbi și croați, 25.196 slovaci, 16.457 ruteni. În 1880 cei mai mulți locuitori din acest teritoriu erau de religie ortodoxă (1.497.594 – 37,1%) și greco-catolici (939.907 – 23,3%), urmați de romano-catolici (713.774 – 17,7%), reformați (500.263 – 12,4%), evanghelici (221.561 – 5,5%), mozaici (106.513 – 2,6%) și unitarieni (55.389 – 1,4%)⁵¹.

Din totalul populației de peste patru milioane de locuitori, 914.779 (22,6%) erau alfabetizați, adică puteau să scrie și să citească. Cea mai mare proporție de știutori de carte se înregistra în localitățile actualelor județe Brașov (34,5%), Sibiu (34%), Timiș (31,8%) și Covasna (31,1%), iar cea mai mică – în teritoriul actual al județelor Sălaj (13,5%), Hunedoara (12,8%), Alba (12,7%) și Maramureș (12,1%) – vezi tabelul nr.4.

Proporția știutorilor de carte era mult mai înaltă în orașele din Transilvania și Banat, întâietatea fiind deținută de orașul Sibiu cu 62% de locuitori cărturari. În alte cinci localități urbane (Satu Mare, Oradea, Jimbolia, Salonta și Timișoara), peste jumătate din locuitori puteau în 1880 să scrie și citească. Toate aceste localități urbane erau populate atunci în majoritate absolută de germani și maghiari. În alte localități urbane mai importante din teritoriul respectiv ponderea populației cărturare oscila între 31,9% la Sânnicolaul Mare și 48,9% la Târgu Mureș. O singură excepție se consemna la Petroșani cu doar 20,2% știutori de carte, dar în 1880 acest oraș cu doar 5.755 locuitori avea mai degrabă aspectul unei localități rurale (vezi tabelul nr.5).

După statisticile oficiale ale recensământului maghiar din 1900, în același teritoriu locuiau 4.884.470 locuitori, dintre care 55% considerau româna, 29,5% - maghiara și 11,9% - germana drept limbă maternă. După confesiuni, 34,9% din locuitori erau ortodocși, 23,5% greco-catolici, 18,8% romano-catolici, 13% reformați, 5,1% evanghelici, 3,3% mozaici și 1,3% unitarieni⁵². La începutul sec. XX erau știutori de carte 1.787.716 (36,6%) locuitori din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Comparativ cu anul 1880, numărul populației cărturare din acest teritoriu a crescut timp de două decenii cu 872.937 persoane sau cu cca. 95%. În teritoriul actual al județelor Brașov și Sibiu, unde locuiau majoritatea sașilor din Transilvania, peste 50% din locuitori erau știutori de carte. În alte patru județe (Covasna, Timiș, Harghita și Satu Mare), unde era mare proporția populației maghiare, iar în Timiș și a celei germane, peste 40% din populație putea să citească și să scrie. La polul opus se aflau actualele județe Sălaj, Hunedoara și Maramureș, populate compact de români, unde mai puțin de ¼ din locuitori erau cărturari (vezi tabelul nr.4).

Sibiul continua să fie și în 1900 cel mai civilizată oraș din Transilvania cu peste 75% de locuitori cărturari. În 16 localități urbane peste 60% din totalul populației era știutoare de carte, în alte 6 orașe acest indicator era mai mare de 50%. Doar în trei orașe, la Petroșani, Baia Mare și Sânnicolaul Mare, mai puțin de jumătate din orașeni puteau scrie și citi (vezi tabelul nr.5).

Până în anul 1910 numărul populației din teritoriul ungar al Austro-Ungariei, care în 1918 avea să se unească cu România, a ajuns la 5.274.205 persoane, dintre care după limba maternă erau 2.830.101 (53,6%) români, 1.669.376 (31,6%) maghiari, 566.573 (10,7%) germani, 52.084 sârbi, 31.660 slovaci, 26.473 ruteni. Totodată, potrivit recensământului oficial, 2.266.151 persoane sau cca. 43% din totalul populației acestui teritoriu cunoștea limba maghiară⁵³. Numărul persoanelor, care puteau să scrie și să citească, a crescut în primul deceniu al sec. XX cu 508.489 (cca. 28,4%) și constituia 2.296.205 sau 43,5% din totalul populației. Astfel, pe parcursul a trei decenii numărul știutorilor de carte din teritoriul respectiv a crescut cu 1.381.426 persoane sau cu 151%.

În 1910 peste 50% din populația actualelor județe Brașov, Sibiu, Covasna, Timiș și Harghita erau știutori de carte. Aceasta se datora ponderii mari a populației germane și maghiare din aceste zone. Totodată, ponderea locuitorilor analfabeți era cea mai mare în teritoriul actualelor județe Maramureș, Hunedoara, Sălaj, Alba, Bistrița Năsăud și Cluj, unde majoritatea locuitorilor erau români (vezi tabelul nr.4). Atunci în teritoriul respectiv existau 26 de orașe cu peste 10 mii de locuitori, cele mai mari fiind Arad (77.542

locuitori), Timișoara (74.003), Oradea (68.960) și Cluj (62.733). În opt orașe peste 70% din locuitori erau știutori de carte, primul loc fiind ocupat în continuare de Sibiu. În alte 12 orașe proporția populației cărturare era mai mare de 60%. Doar la Petroșani ceva mai mult de jumătate din locuitori erau analfabeți (vezi tabelul nr.5), dar aceasta se datora creșterii spectaculoase a populației acestui oraș din cauza dezvoltării mineritului din zonă și atragerii unui număr mare de locuitori din localitățile rurale.

Așadar, către anul 1880 nivelul de instruire a populației din Transilvania și Banat era mai bună decât în Vechiul Regat și Bucovina, dar până către anul 1910 acest decalaj s-a micșorat simțitor. Pentru comparație, în Bucovina doar în timp de zece ani ponderea populației analfabete s-a diminuat de la 83% în 1890 la 70,3% în 1900, iar în Vechiul Regat proporția neștiutorilor de carte (din totalul populației în vârstă de peste 8 ani) s-a redus de la 78% în 1899 la 60,7% în 1912. În Transilvania și Banat însă ritmul de creștere a populației cărturare a fost mult mai lent – de la 22,6% în 1880 la 43,5% în 1910.

Basarabia. La începutul sec. XX la nivelul cel mai jos de instruire se aflau românii basarabeni. În Basarabia nu exista atunci nici o școală primară oficială, confesională sau particulară cu limba română de instruire și chiar în biserici serviciul divin se desfășura în limba rusă. Doar foarte puțini români basarabeni frecventau școlile rusești din orașe sau sate. În Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea, au funcționat mai multe școli elementare, în care alături de limba rusă se permitea instruirea și în limba “moldovenească”. Limba română s-a menținut în școlile de la țară până în anii ’50-60 ai sec. al XIX-lea grație sprijinului din partea boierilor moldoveni și a bisericilor. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea însă toate școlile primare, în care se predă și în limba română, au fost rusificate.

La sfârșitul sec. al XIX-lea a crescut numărul școlilor elementare, dar toate erau cu limba rusă de instruire. În această perioadă au fost în mare parte rusificate chiar și școlile germane din sudul Basarabiei, care până atunci beneficia-se de o mai mare autonomie în domeniul învățământului. După unele evaluări, în perioada 1876-1906 în Basarabia s-au creat în mediu câte două școli anual în fiecare județ, iar între anii 1906-1916 – în mediu câte patru școli anual în fiecare județ⁵⁴.

În 1917 în Basarabia existau 1.383 de școli primare rusești, dintre care 839 în sate românești (189 în județul Bălți, 163 în Chișinău, 144 în Orhei, 106 în Soroca, 92 în Ismail, 72 în Tighina, 46 în Hotin și 27 în județul Cetatea Albă). În satele nemoldovenești funcționau atunci 544 de școli primare rusești, cele mai multe în județele Cetatea Albă (152), Ismail (142) și Hotin (130). Aceste școli erau frecventate atunci de 80.991 de elevi, dintre care 43.308 în școlile din satele românești și 37.683 în școlile din satele nemoldovenești⁵⁵. În școlile din satele românești erau înscriși în mediu câte 51 elevi la o școală, iar în celelalte școli – în mediu câte 69 de elevi.

Totuși autoritățile țariste nu au reușit să rusifice prin învățământ pe românii basarabeni, deoarece foarte puțini copii frecventau școlile primare rusești existente. Din cauza frecvenței foarte slabe a școlilor, însă, cea mai mare parte a populației Basarabiei era la începutul sec. XX analfabetă. Unicul recensământ țarist, desfășurat în 1897, prezintă informații interesante și despre știința de carte a populației Basarabiei. În întreaga gubernie erau atunci 22% dintre bărbați și 8,9% dintre femei știutori de carte, în orașe puteau citi și scrie 42,8% din bărbați și 22,3% din femei, pe când în zona rurală numai 18,2% din bărbați și 2% din femei erau cărturare⁵⁶.

Dintre naționalitățile, care populau atunci Basarabia, cel mai bine instruiți erau germanii (63,5% din bărbați și 62,9% din femei) și polonezii (respectiv 55,6% și 52,9%), urmați de evrei, ruși, bieloruși, bulgari și găgăuzi. Cea mai mică proporție de știutori de

carte se înregistra la ucraineni (15,3% bărbați și 3,1% femei) și la români (respectiv 10,5% și 1,7%), acest indicator fiind și mai mic doar la țigani (0,9%)⁵⁷. În 1897, din totalul populației Basarabiei de 1.935.412 persoane, doar 301.174 (15,6%) erau știutori de carte. Proporția cea mai mare de locuitori cărturari se înregistra la greci (65,7% din total), germani (63,2%), polonezi (54,6%) și armeni (54,3%), urmați de evrei (36,7%), ruși (31,3%), bieloruși (28,1%), bulgari (19,1%) și găgăuzi (12,1%). Ponderea cea mai mică de știutori de carte se consemna la ucraineni (9,3%), români (6,2%) și țigani (doar 0,6% din total). În cifre absolute, cei mai mulți locuitori cărturari aveau evreii (83.746 persoane), urmați de români (57.093), ruși (48.815), germani (38.069), ucraineni (35.502) și bulgari (19.713 persoane) – vezi tabelul nr.11.

Recensământul țarist din 1897 prezintă informații foarte interesante și despre proporția știutorilor de carte din Basarabia după anumite confesiuni. Cel mai bine instruiți erau protestanții din Basarabia (66% din bărbați și 66,7% din femei), care erau aproape toți de naționalitate germană. Era mare proporția știutorilor de carte și la armenii gregoriani (67,3% din bărbați și 44,6% din femei), la armenii catolici (41,1% bărbați și 62,5% femei) și la romano-catolici (respectiv 51,7% și 47,7%). La evrei erau cărturari 49,6% din bărbați și 24,3% din femei, la musulmani – respectiv 30,3% și 30%, la lipoveni – 29,3% bărbați și 5,2% femei. Totuși, cea mai mare parte a populației Basarabiei (majoritatea absolută a românilor, ucrainenilor, rușilor, bulgarilor, găgăuzilor și bielorușilor) erau de religie ortodoxă și doar 16,1% din bărbați și 4,2% din femei de această confesiune puteau citi și scrie. La românii și ucrainenii basarabeni, care împreună, după recensământul din 1897, constituiau 67,2% din totalul populației Basarabiei, proporția știutorilor de carte era și mai mică. De remarcat faptul că, la protestanți, romano-catolici și musulmani proporția știutorilor de carte la femei era aproape la fel de mare ca la bărbați, iar la armenii catolici chiar era mai mare acest indicator la femei⁵⁸.

Recensământul din 1897 prezintă evaluări statistice și despre procentul știutorilor de carte din Basarabia după anumite categorii de vârstă. Astfel, atunci puteau citi și scrie 32,4% din tinerii de 10-19 ani, 35% din bărbații în vârstă de 20-29 ani, 30,4% din cei de 30-39 ani, 23,4% în vârstă de 40-49 ani, 19,4% de 50-59 ani și 15,9% din bărbații de peste 60 de ani. La femei acest indicator era și mai mic și constituia 14,5% la tinerele de 10-19 ani, 14% la cele de 20-29 ani, 10,2% la cele de 30-39 ani, 7,9% la femeile de 40-49 ani, 6,7% la cele de 50-59 ani și 5,8% la femeile de peste 60 de ani⁵⁹. Aceste informații statistice ne demonstrează că învățământul din Basarabia s-a dezvoltat foarte lent, iar ponderea știutorilor de carte la tinerii de 10-19 ani era aproape la fel de mare ca la cei de 30-39 ani și chiar ceva mai joasă ca la locuitorii în vârstă de 20-29 ani. Pentru comparație, în Bucovina învățământul s-a dezvoltat mult mai rapid în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, ceea ce se reflectă și în informațiile privind proporția populației analfabete după anumite categorii de vârstă. În 1900 peste 80% din locuitorii Bucovinei mai în vârstă de 40 de ani erau analfabeți, în schimb la tineri această rată era într-o descreștere rapidă. La începutul sec. XX aproape $\frac{3}{4}$ din locuitorii Bucovinei de 31-40 ani, 64,5% din cei de 21-30 ani și doar 44,2% din tinerii de 11-20 ani nu puteau să scrie și să citească. În 1910 deja numai 28,1% din tinerii din Bucovina de 11-20 ani, 47,5% din cei de 21-30 ani, 62,4% din cei de 31-40 ani și 74,1% din locuitorii de 41-50 ani erau analfabeți (vezi tabelele nr.6 și 7).

Dintre ținuturile Basarabiei situația era ceva mai bună în Cetatea Albă, unde era concentrată populația germană, și în ținutul Chișinău, datorită numărului mare de ruși și evrei din capitala guberniei. În ținutul Cetatea Albă (Akermann) ceva mai mult de $\frac{1}{4}$ din

populația (inclusiv 33,5% din bărbați și 17,5% din femei) puteau în 1897 să scrie și să citească. În ținutul Chișinău 20,4% din locuitori erau cărturari, dar aceasta se datora proporției mai mari a știutorilor de carte din capitala Basarabiei. În 1897 în acest ținut erau 57.119 locuitori cărturari, dintre care 42.671 în orașul Chișinău. Astfel, în zona rurală a acestui ținut, populat aproape exclusiv de către români, locuiau atunci 171.174 persoane, dintre care numai 14.448 (8,4% din total) erau știutori de carte. În alte două ținuturi din sudul Basarabiei, Ismail și Tighina, unde era mare proporția locuitorilor de etnie bulgară, găgăuză și rusă și unde existau și mai multe colonii mici germane, puteau să scrie și să citească 16,4% și respectiv 15,8% din totalul populației. În ținuturile Orhei, Soroca, Hotin și Bălți din partea nordică și centrală a Basarabiei, populate compact de români, iar în nord și de ucraineni, doar cca. 10-12% din totalul populației era cărturară (vezi tabelul nr.10).

În localitățile urbane din Basarabia în 1897 locuiau 293.332 persoane, dintre care aproape $\frac{1}{3}$ (32,8%) puteau să scrie și citească. Proporția cea mai înaltă de știutori de carte se înregistra în orașele Chișinău (39,3%), Bolgrad (35,1%), Soroca (33,5%) și Tighina (32,1%), iar cea mai joasă – la Ismail (27%), Hotin (26,1%) și Chilia (doar 20,9%) – vezi tabelul nr.12.

Recensământul rusesc din 1897 oferă și o precizare foarte interesantă pentru toate naționalitățile despre numărul știutorilor de carte în limba rusă și în alte limbi. Atunci erau în Basarabia 301.174 știutori de carte, dintre care 283.602 aveau doar instruire elementară, iar 17.572 persoane (10.574 bărbați și 6.998 femei) în afară de școlile primare frecventa-se și alte instituții de învățământ mai superioare. Dintre cei 283.602 locuitori cărturari, care frecventase doar o școală primară, 220.985 (77,9%) erau știutori de carte în limba rusă, iar 62.617 (22,1%) – în alte limbi. Recensământul nu precizează numărul locuitorilor, care erau cărturari în două sau mai multe limbi. Toți rușii, ucrainenii și bielorușii, precum și aproape toți bulgarii și găgăuzii, care puteau citi și scrie și aveau doar instruire elementară, erau știutori de carte în limba rusă. Numai la germani erau mai mulți știutori de carte în limba maternă decât în limba rusă. Din 37.712 locuitori germani, cărturari cu școală elementară, 12.509 (33,2%) fuse-se instruiți în rusă și 25.203 (66,8%) în alte limbi, adică în germană. Din cei 82.446 știutori de carte evrei, care frecventa-se doar o școală elementară, cca. 60% fuse-se instruiți în rusă și cca. 40% în alte limbi. De asemenea, cca. 66,4% dintre știutorii de carte greci, cca. 79,7% din polonezi și cca. 85% din armeni fuse-se instruiți în rusă, restul în alte limbi. Totodată, din cei 920.919 români basarabeni, înregistrați ca moldoveni, doar 57.093 (6,2%) erau știutori de carte, dintre care 3.290 aveau instruire mai mult decât elementară. În același timp, 53.803 români basarabeni frecventase doar o școală primară, dintre care 51.579 (95,9%) erau știutori de carte în rusă și doar 2.224 (4,1%) – în alte limbi, adică în limba maternă⁶⁰. În ținutul Hotin, populat ca și Bucovina de ucraineni în nord și de români în sud, precum și de un număr important de evrei, doar 8.689 ucraineni (5,3% din total) și 2.565 (3,5%) români erau știutori de carte cu școală elementară. Doar 25 de români din acest ținut erau știutori de carte în limba maternă⁶¹!

Concluzii. Așadar, dacă în Bucovina în anul de învățământ 1912/1913 funcționau 190 școli primare oficiale românești, 24 școli mixte, în care se predă și în limba română, precum și 14 școli particulare românești, dacă în Transilvania, Banat și alte teritorii ungurești în 1913 activau 2.682 școli confesionale românești (1.536 ortodoxe și 1.146 greco-catolice), atunci în Basarabia nu exista la începutul sec. XX nici o școală românească. Lipsa școlilor în limba maternă era cauza principală a ratei atât de înalte a analfabetismului din Basarabia.

Deoarece în Rusia țaristă, respectiv în Basarabia, s-a realizat doar un singur recensământ în 1897, și până în 1914 nu s-au efectuat alte evaluări privind nivelul de instruire a populației, datele din 1897 pot fi mai ușor comparate cu rezultatele recensămintelor din 1900 din Transilvania și Bucovina și din 1899 din România. Astfel, în 1900 erau știutori de carte 36,6% din totalul populației din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, 29,7% din locuitorii Bucovinei și numai 15,6% din populația Basarabiei (în 1897). În Vechiul Regat în 1899 erau 22% de locuitori cărturari, dar aceste date se refereau la populația de peste 8 ani a țării, astfel că proporția știutorilor de carte, calculat pentru toată populația, era mai mică de 20%.

La sfârșitul sec. al XIX-lea, cea mai mare proporție de locuitori cărturari în Transilvania era în actualele județe Brașov (53,2%), Sibiu (50,5%), Covasna (49,7%) și Timiș (49,4%); în Bucovina – în districtele Câmpulung (34,5%), Rădăuți (31,3%), Suceava (31%) și Gura Humorului (30,3%); în Basarabia – în ținuturile Cetatea Albă (25,6%) și Chișinău (20,4%); în România (din populația de peste 8 ani) – în județele Ilfov (41%), Brăila (36,3%), Covurlui (34,2%). Cei mai puțini știutori de carte erau înregistrați, în Transilvania – în actualele județe Maramureș (20,3%), Hunedoara (21,1%), Sălaj (23,5%); în Bucovina – în districtele Vijnița (20,3%), Cernăuți rural (20,9%), Storojineț (23,6%); în România (din locuitorii de peste 8 ani) – în județele Vlasca (12%), Olt (12,6%), Teleorman (13,5%), Dorohoi (13,5%); în Basarabia – în ținuturile Bălți (10%), Hotin (11%), Soroca (11,2%), Orhei (12,1%) – compară tabelele nr. 2, 4, 9 și 10.

La cumpăna secolelor XIX-XX, cele mai civilizate orașe din Transilvania și Banat erau Sibiu (75,4% locuitori cărturari), Jimbolia (70,3%), Brașov (69,1%), Timișoara (69,1%), Oradea (67,9%); în România (din populația de peste 8 ani) – București (62,6%), Turnul Severin (56,5%), Craiova (54,5%), Brăila (54,4%), Focșani (53,1%); în Basarabia – Chișinău (39,3%), Bolgrad (35,1%), Soroca (33,5%), Tighina (32,1%). Orașele cu cea mai mică proporție de locuitori cărturari erau, în Transilvania – Petroșani (41,8%), Baia Mare (47,8%), Sânnicolaul Mare (49,1%), Turda (50,1%); în România (din locuitorii de peste 8 ani) – Botoșani (31,1%), Alexandria (33,6%), Caracal (36,3%), Dorohoi (37,7%); în Basarabia – Chilia (20,9%), Hotin (26,1%), Ismail (27%). În Bucovina se cunoștea doar că, în orașul Cernăuți în 1900 erau 58,3% locuitori, care puteau citi și scrie (compară tabelele nr. 3, 5, 9 și 12).

Astfel, la începutul sec. XX cel mai bine instruiți erau locuitorii din Transilvania și Banat, dar aceasta se datora proporției mari a știutorilor de carte la germani și maghiari. În Bucovina, deși procentul locuitorilor cărturari era ceva mai mic, în districtele cu populație compactă românească acest indicator era mai înalt decât în teritoriul actualelor județe din Transilvania, unde majoritatea locuitorilor erau români. În România în 1899 încă era foarte mare procentul populației necărturare. Dacă situația din județele Ilfov, Brăila, Covurlui era comparabilă cu districtele din sudul Bucovinei, atunci în unele județe din sudul Munteniei proporția populației cărturare era comparabilă cu ținuturile din Basarabia.

În orașele din Transilvania și Banat se înregistra cel mai mare număr de locuitori cărturari, dar aceasta se datora proporției mari a populației germane și maghiare din localitățile urbane. Situația era comparabilă și în orașele din Bucovina, unde era mare ponderea locuitorilor germani, evrei și polonezi. În România nivelul de instruire din orașe era cu mult mai bun decât la sate. În localitățile urbane, 49,4% din locuitorii de peste 8 ani erau cărturari, iar în localitățile rurale, doar 15,2% din populație putea citi și scrie. La cel mai scăzut nivel de instruire se aflau locuitorii din orașele Basarabiei. Astfel, chiar

dacă Chișinăul, cu 39,3% locuitori cărturari, ocupa primul loc în Basarabia, acesta se afla mai jos decât orașul Petroșani, care cu numai 41,8% de locuitori alfabetizați, se clasa pe ultimul loc printre cele mai mari orașe din Transilvania și Banat.

În perioada 1900-1914 sistemul de învățământ s-a dezvoltat cel mai rapid în România și Bucovina. În Vechiul Regat, numărul școlilor primare de la sate a crescut de la 3.653 în anul școlar 1899/1900 la 4.686 în 1912/13, iar numărul elevilor de la aceste școli s-a mărit cu 266.586 sau cu 100% (de la 265.048 în 1899/1900 la 531.634 în 1912/13). Procentul copiilor școlarizați în zona rurală s-a mărit de la 37,6% în 1900 la 60,3% în 1913. În Bucovina, în aceeași perioadă, numărul școlilor primare oficiale românești a crescut de la 121 în 1899-1900 la 190 în 1912/13⁶², iar numărul elevilor de naționalitate română – de la 24.524 în 1900 la 40.129 la sfârșitul anului 1912. Dacă în 1900 cca. 75,6% din copiii de vârstă școlară români din Bucovina erau școlarizați, atunci la sfârșitul anului 1912 deja cca. 95,7% din copiii de români erau înscriși la școlile primare oficiale sau particulare⁶³. Această îmbunătățire a nivelului de școlarizare s-a reflectat și asupra nivelului de instruire a tinerilor români din Bucovina. Dacă în 1900 încă 44,9% din tinerii români de 11-20 de ani erau analfabeți, atunci în 1910 numai 27,5% din românii bucovineni de vârstă respectivă nu puteau citi și scrie (compară tabelele nr. 6 și 7).

În Transilvania și Banat, dimpotrivă, la începutul sec. XX învățământul în limba română s-a dezvoltat mai lent din cauza presiunilor guvernului ungar de maghiarizare a învățământului. După unele evaluări, numărul școlilor confesionale românești din landurile ungare ale Monarhiei habsburgice s-a diminuat de la cca. 3.000 în 1900 la 2.682 în anul 1913. Atunci, cca. $\frac{2}{3}$ din copiii de români de vârstă școlară erau înscriși la școlile primare, dintre care mulți frecventau școlile primare de stat și comunale, care erau cu limba maghiară de instruire. În Basarabia, chiar dacă la începutul sec. XX a crescut numărul școlilor elementare, sistemul de învățământ era inefficient, fiindcă în Rusia țaristă copiii de vârstă școlară nu erau obligați să frecventeze școlile, iar majoritatea copiilor de români, ucraineni, bulgari, găgăuzi nu frecventau școlile primare, care erau cu limba rusă de instruire.

Specificul dezvoltării sistemului de învățământ s-a reflectat și asupra ritmului de diminuare a procentului populației analfabete din teritoriile populate de români. Astfel, în 13 ani proporția populației cărturare din România a crescut de la 22% în 1899 la 39,3% în 1912; în Bucovina, din totalul populației de peste 10 ani, în 1900 erau știutori de carte 34,1%, iar în 1910 – 46,1%; în teritoriile românești din Ungaria, care în 1918 s-au unit cu România, în timp de 10 ani proporția populației cărturare a crescut cu numai 6,9% (de la 36,6% în 1900 la 43,5% în 1910) – compară tabelele nr. 2, 4, și 8.

Așadar, la începutul sec. XX erau știutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina (în 1910), 43,5% din totalul populației din Transilvania și Banat (în 1910), 39,3% din locuitorii de peste 8 ani din România (în 1912) și doar 15,6% din totalul populației Basarabiei (în 1897). În Bucovina 39,6% din românii în vârstă de peste 10 ani puteau în 1910 să scrie și să citească. În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ponderea locuitorilor cărturari era la români mai joasă decât la alte popoare, precum germani și maghiari. Astfel, în ajunul izbucnirii primului război mondial, nivelul de instruire a românilor bucovineni era ceva mai bun decât la românii din Transilvania și Vechiul Regat, dar incomparabil mai bun decât la românii basarabeni.

NOTE

- ¹ *Freie Lehrerzeitung*, anul II, nr. 30 (1 aprilie), Cernăuți 1902, p. 7.
- ² Adalbert Rom, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs und seine Entwicklung seit 1880, mit besonderer Berücksichtigung d. Sudeten- und Karpathenländer*, în *Statistische Monatschrift*, ediție nouă, anul 19, Brünn 1914, p. 591-592.
- ³ *Bukowiner Freie Lehrer-Zeitung*, anul I, nr. 35 (4 septembrie 1909), p. 6; anul II, nr. 64 (26 martie 1910), p. 6.
- ⁴ *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului din 19 decembrie 1912*, București 1915, p. LI.
- ⁵ Ignaz Hatsek, *Der Elementarbildungsgrad in Österreich-Ungarn*, în *Petermanns Mitteilungen*, vol. 30, Gotha 1884, p. 201.
- ⁶ *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.3, Wien 1903, p. 34-36.
- ⁷ *Freie Lehrerzeitung*, anul VII, 1907, nr. 8 (23 februarie), p. 7.
- ⁸ Adalbert Rom, *op. cit.*, p. 595, 597.
- ⁹ *Der Volksfreund*, nr. 205 (26 iunie), Cernowitz 1914, p. 3.
- ¹⁰ Andreas Kappeler, *Rußland als Vielvölkerreich*, München 2001, p. 255-256.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 336.
- ¹² Nichita Adăniloie, *Istoria învățământului primar (1859-1918)*, București 1998, p. 189; *Statistica din România. Învățământul pe anul școlar 1877-1878*, p. 9-10, 12.
- ¹³ Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 188.
- ¹⁴ *Statistica școalelor primare din 1888-1889*, p. 3-8.
- ¹⁵ Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 192.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 195-196.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 239, 241.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 256; *Convorbiri didactice*, anul XI, nr. 1, aprilie 1905.
- ¹⁹ *Statistica știutorilor de carte din România ...*, p. LII-LIII, XLV-XLVI.
- ²⁰ *Ibidem*, p. XIV-XVII, XIX.
- ²¹ *Ibidem*, p. XIV-XVII, XIX.
- ²² Adolf Schimmer, *Statistik der öffentlichen und Privat – Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern*, Wien 1873, p. 44, 48, 71-73, 93, 95.
- ²³ *Ibidem*, p. 104-107.
- ²⁴ *Oesterreichische Statistik*, vol. 3.2, p. 78-79; vol. 35.4, p. 184-187; vol. 79.3, p. 304-305; ediție nouă, vol. 14.3, p. 329, 335.
- ²⁵ Ignaz Hatsek, *op. cit.*, p. 203.
- ²⁶ *Bukowiner Pädagogische Blätter*, vol. 21, Cernăuți 1893, p. 289.
- ²⁷ *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.2, p. LXIV, 126-127.
- ²⁸ George Tofan, *Învățământul primar și roadele lui*, în *Viața Românească*, anul II, nr. 11/1907, Iași, p. 276.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 276.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 278.
- ³¹ Adalbert Rom, *op. cit.*, p. 605.
- ³² *Ibidem*, p. 609.
- ³³ *Ibidem*, p. 612.
- ³⁴ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 1.3, Wien 1914, p. 22*, 98-99.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 85, 87, 95.
- ³⁶ *Die Analphabetenfrage in der Bukowina*, în *Bukowiner Nachrichten*, nr. 7017 (1 iunie), Czernowitz 1913, p. 3.
- ³⁷ *Ibidem*, nr. 7018, p.2.
- ³⁸ *Ibidem*, nr. 7020, p.1.
- ³⁹ Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București 1915, p. 46, 77.

- ⁴⁰ Școala, anul III, Cernăuți 1912, p. 254.
- ⁴¹ Școala, anul IV, Cernăuți 1913, p. 79.
- ⁴² Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească...*, p. 164-165.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 165-166.
- ⁴⁴ Onisifor Ghibu, *Școala românească în anul 1912*, în *Anuar Pedagogic* (1913), Sibiu 1912, p. 222-223.
- ⁴⁵ Școala, an IV, nr.3, Cernăuți 1913, p. 54.
- ⁴⁶ *Statistica știutorilor de carte din România ...*, p. LII-LIII, XLV-XLVI
- ⁴⁷ Calculat și corectat după *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten nebst einem Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1912*, Czernowitz, 1913.
- ⁴⁸ Ignaz Hatsek, *op. cit.*, p. 201.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 203.
- ⁵⁰ *Die wichtigsten Ergebnisse der letzten ungarischen Volkszählung*, în *Petermanns Mitteilungen*, vol. 40, 1894, p. 67.
- ⁵¹ *Recensământul din 1880. Transilvania*, București 1997, p. 360-361.
- ⁵² *Recensământul din 1900. Transilvania*, București 1999, p. 614-616.
- ⁵³ *Recensământul din 1910. Transilvania*, București 1999, p. 597, 599.
- ⁵⁴ *Basarabia desrobită (drepturi istorice, nelegiuiți bolșevici, înfăptuiri românești)*, București 1942, p. 26.
- ⁵⁵ Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București 1997, p. 249.
- ⁵⁶ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния*, 1905, p. XIX.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. XIX-XX.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. XIX-XX.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. XIX.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 97.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 115.
- ⁶² *Oesterreichische Statistik*, vol. 68.3, p. 245; ediție nouă, vol. 14.3, p. 329, 335.
- ⁶³ Calculat și corectat după *Jahres-Hauptbericht über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina in Schuljahre 1899/1900*; calculat și corectat după *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1912*, Czernowitz, 1913

**Tabelul nr. 1. Populația României în vârstă de peste 8 ani
după știința de carte în 1912**

Județul	Bărbați			Femei			Total		
	total	știutori de carte		total	știutori de carte		total	știutori de carte	
Moldova									
Covurlui	70999	49315	69,5	66319	28413	42,8	137318	77728	56,6
Iași	86105	51546	59,9	85825	30207	35,2	171930	81753	47,6
Putna	74558	43253	58,0	70085	19381	27,6	144643	62634	43,3
Neamț	66997	37921	56,6	68241	19870	29,1	135238	57791	42,7
Tutova	52850	29815	56,4	50482	13609	27,0	103332	43424	42,0
Fălciu	42490	23566	55,5	42650	10301	24,2	85140	33867	39,8
Tecuci	57129	31308	54,8	54609	12313	22,5	111460	43621	39,0
Botoșani	76855	36974	48,1	77605	17551	22,6	154460	54525	35,3
Suceava	59672	27603	46,3	59499	11912	20,0	119171	39515	33,2
Roman	52187	24482	46,9	49771	9261	18,6	101958	33743	33,1
Bacău	93600	42997	48,1	90162	17551	19,5	183762	60548	33,0
Vaslui	51125	22488	44,0	50170	8857	17,7	101295	31345	30,9
Dorohoi	71423	29978	42,0	72284	10904	15,1	143707	40882	28,4
Total	855990	451246	52,7	837702	210130	25,1	1693692	661376	39,1
Muntenia									
Brăila	73492	50553	68,8	70505	28847	40,9	143997	79400	55,1
Ilfov	284355	189263	66,6	274528	116876	42,6	558883	306139	54,8
Muscel	53264	33765	63,4	54481	13705	25,2	107745	47470	44,1
Ialomița	95324	57154	60,0	90504	23509	26,0	185828	80663	43,4
Râmnicu Sărat	63837	38245	59,9	63433	16413	25,9	127270	54658	42,9
Prahova	154255	89706	58,1	149893	34804	23,2	304148	124510	40,9
Buzău	108673	60266	55,5	106585	18653	17,5	215258	78919	36,7
Argeș	97143	54727	56,3	96953	16224	16,7	194096	70951	36,6
Dâmbovița	101552	54866	54,0	100512	18786	18,7	202064	73652	36,5
Teleorman	117632	53930	45,8	113908	14694	12,9	231540	68624	29,6
Olt	67797	31363	46,3	66699	6375	9,6	134496	37738	28,1
Vlașca	102687	40322	39,3	97697	9234	9,5	200384	49556	24,7
Total	1320011	754160	57,1	1285698	318120	24,7	2605709	1072280	41,2
Oltenia									
Vâlcea	92611	51694	55,8	91961	15716	17,1	184572	67410	36,5
Dolj	178108	89869	50,5	170546	26155	15,3	348654	116024	33,3
Gorj	78215	44203	56,5	80361	8591	10,7	158576	52794	33,3
Mehedinți	118172	62110	52,6	117003	14325	12,2	235175	76435	32,5
Romanați	98234	47164	48,0	96411	15834	16,4	194645	62998	32,4
Total	565340	295040	52,2	556282	80621	14,5	1121622	375661	33,5
Dobrogea									
Tulcea	67418	38997	57,8	63306	20760	32,8	130724	59757	45,7
Constanța	90821	50355	55,4	73832	23439	31,7	164653	73794	44,8
Total	158239	89352	56,5	137138	44199	32,2	295377	133551	45,2
România									
Total	2899580	1589798	54,8	2816820	653070	23,2	5716400	2242868	39,3

Sursa: Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XIV-XVII, XIX.

Tabelul nr. 2. Proporția analfabeților din România la recensămintele din 1899 și 1912 (din populația peste 8 ani)

județul	analfabeți în 1899		1912 – total			1912 – zona rurală		
	total	rural	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%
Moldova								
Covurlui	65,8	79,3	137318	59590	43,4	76129	40972	53,8
Iași	71,5	81,5	171930	90177	52,4	103337	64410	62,3
Putna	75,1	82,4	144643	82003	56,7	115979	72900	62,9
Neamț	79,0	82,6	135238	77447	57,3	111825	68640	61,4
Tutova	76,3	83,5	103332	59908	58,0	81551	52267	64,1
Fălciu	80,4	84,5	85140	51273	60,2	72258	45495	63,0
Tecuci	78,1	82,2	111738	68117	61,0	98948	63760	64,4
Botoșani	82,6	86,7	154460	99935	64,7	123374	85155	69,0
Suceava	83,5	85,6	119171	79656	66,8	111908	76972	68,8
Roman	82,8	87,5	101958	68215	66,9	86116	62235	72,3
Bacău	82,5	86,2	183762	123214	67,0	160928	115235	71,6
Vaslui	85,6	88,3	101295	69950	69,1	92506	66327	71,7
Dorohoi	86,5	90,1	143707	102825	71,6	127201	95463	75,1
Total	79,0	84,9	11693692	1032316	60,9	1362060	909831	66,8
Muntenia								
Brăila	63,7	76,1	143997	64588	44,9	88716	48006	54,1
Ilfov	59,0	84,4	558883	252729	45,2	255185	174103	68,2
Muscel	74,0	76,3	107745	60275	55,9	94272	54860	58,2
Ialomița	76,1	78,1	185828	105165	56,6	168265	98508	58,5
Râmnicul Sărat	77,7	80,2	127270	72612	57,1	115074	68245	59,3
Prahova	76,7	83,2	304148	179638	59,1	234538	154571	65,9
Buzău	81,3	85,5	215258	136339	63,3	186025	125526	67,5
Argeș	81,3	84,9	194096	123145	63,4	171623	114820	66,9
Dâmbovița	82,3	84,2	202064	128412	63,5	184492	123137	65,7
Teleorman	86,5	91,0	231540	162916	70,4	195205	145292	74,4
Olt	87,4	89,7	134496	96758	71,9	125854	93774	74,5
Vlașca	88,0	90,5	200384	150828	75,3	183031	143383	78,3
Total	75,6	84,4	2605709	1533405	58,8	2005280	1344225	67,0
Oltenia								
Vâlcea	85,1	87,3	184572	117162	63,5	166428	110087	66,1
Dolj	79,3	85,5	348654	232630	66,7	296785	215429	72,6
Gorj	82,4	83,8	158576	105782	66,7	149907	102921	68,7
Mehedinți	81,9	85,6	235175	158740	67,5	213280	151493	71,0
Romanați	85,2	87,6	194645	131647	67,6	174739	122585	70,2
Total	82,2	85,9	1121622	745961	66,5	1001139	702515	70,2
Dobrogea								
Tulcea	73,6	80,1	130724	70967	54,3	91791	54421	59,3
Constanța	76,7	82,3	164653	90740	55,2	121852	75456	61,9
Total	75,2	81,4	295377	161707	54,8	213643	129877	60,8
România								
Total	78,0	84,8	5716400	3473389	60,7	4582122	3086448	67,4

Sursa: Statistica știutorilor de carte din România ...din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XIV-XVII, XIX, XXII-XXVI, XXXVIII, XL.

Tabelul nr. 3. Știința de carte în principalele orașe din România în 1899 și 1912*

orașul	total locuitori	locuitori peste 8 ani			știutori de carte în 1899
		total	știutori	%	
Moldova					
Iași	75229	64629	40613	62,8	41,5
Galați	71641	61189	42571	69,6	50,4

Botoșani	32574	27560	14352	52,1	31,1
Bârlad	25288	21781	14140	64,9	48,9
Focșani	25066	21562	15095	70,0	53,1
Piatra	18965	15944	10353	64,9	40,4
Bacău	18846	16226	10890	67,1	48,5
Roman	18128	15842	9862	62,3	42,7
Huși	15652	12882	7104	55,1	39,1
Tecuci	14927	12790	8433	65,9	50,7
Dorohoi	13951	11620	6523	56,1	37,7
Vaslui	10397	8789	5166	58,8	43,0
Total	390261	331632	209147	63,1	43,2
Muntenia					
București	341321	298429	222113	74,4	62,6
Brăila	65052	55281	38699	70,0	54,4
Ploiești	56460	47244	31113	65,9	51,1
Buzău	28807	23970	15465	64,5	48,4
Giurgiu	20629	17353	9908	57,1	41,5
Pitești	19722	17316	11500	66,4	53,2
Câmpulung	16090	13473	8058	59,8	43,2
Alexandria	15785	12855	6270	48,8	33,6
Râmnicul Sărat	14496	12196	7829	64,2	44,6
Târgoviște	13041	11310	7561	66,9	51,2
Călărași	12995	11059	7288	65,9	51,8
Roșiori de Vede	10960	8913	5009	56,2	39,2
Turnul Măgurele	10169	8717	5537	63,5	48,6
Total	702084	600429	411249	68,5	54,6
Oltenia					
Craiova	51404	45413	31029	68,3	54,5
Turnul Severin	23643	20660	14009	67,8	56,5
Caracal	15048	12592	6937	55,1	36,3
Total	139538	120483	77037	63,9	49,0
Dobrogea					
Constanța	27201	23783	16770	70,5	51,1
Tulcea	21727	18029	10938	60,7	43,1
Total	98249	81734	49904	60,9	40,9
România					
Total	1330132	1134278	747337	65,9	49,4

* orașele care în 1912 aveau mai mult de 10 mii de locuitori.

Sursa: Statistica științurilor de carte din România ...din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XXVIII-XXVI, XLII-XLIV.

**Tabelul nr. 4. Știința de carte în Transilvania și Banat în 1880, 1900 și 1910
(calculat potrivit împărțirii administrativ teritoriale actuale)**

județul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	Total	știau	%	total	știau	%
Brașov	206112	71064	34,5	229316	122069	53,2	237537	143114	60,2
Sibiu	225553	76638	34,0	256374	129578	50,5	270927	156312	57,7
Covasna	127264	39598	31,1	139316	69240	49,7	151338	86374	57,1
Timiș	453895	144525	31,8	541703	267820	49,4	561615	315128	56,1
Harghita	192725	45454	23,6	218894	96613	44,1	241184	129222	53,6
Satu Mare	194326	52432	27,0	245855	100251	40,8	268297	127835	47,6
Arad	391614	87066	22,2	480162	180831	37,7	330463	230786	45,3
Mureș	293349	64819	22,1	357221	128217	35,9	387787	172009	44,3
Caraș Severin	290162	59170	20,4	329749	121609	36,9	341053	147765	43,3
Bihor	314607	80830	25,7	418816	146164	34,9	476204	192423	40,4
Cluj	278196	46228	16,6	356892	104361	29,2	397420	147258	37,0
Bistrița Năsăud	158493	28576	18,0	199173	62565	31,4	212614	78057	36,7

județul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	Total	știau	%	total	știau	%
Alba	267731	34116	12,7	315321	84361	26,7	330463	113834	34,4
Sălaj	167629	22683	13,5	201712	47473	23,5	223096	68198	30,6
Hunedoara	235358	30248	12,8	288125	60708	21,1	323526	94680	29,3
Maramureș	223057	27021	12,1	279520	56781	20,3	310711	80449	25,9
alte*	19029	4311	22,6	26321	9075	34,5	31180	12761	40,9
Total	4039100	914779	22,6	4884470	1787716	36,6	5274205	2296205	43,5

* localitățile, care în prezent se află în componența unor județe din Moldova și Oltenia

Sursa: *Recensământul din Transilvania 1880*, București, 1997, p. 360-361; *Recensământul din Transilvania 1900*, București, 1999, p. 614, 617; *Recensământul din Transilvania 1910*, București, 1999, p. 596, 599.

Tabelul nr. 5. Știința de carte în principalele orașe din Transilvania și Banat în 1880, 1900 și 1910*

orașul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	total	știau	%	total	știau	%
Arad	45199	20578	45,5	69307	42966	62,0	77542	52957	68,3
Timișoara	38702	20146	52,0	60551	41854	69,1	74003	53809	72,7
Oradea	34231	19401	56,7	54109	36743	67,9	68960	51700	75,0
Cluj	32831	15851	48,3	50908	31565	62,0	62733	42847	68,3
Brașov	29584	14094	47,6	36646	25334	69,1	41056	31077	75,7
Sibiu	22699	14067	62,0	33748	25438	75,4	38061	29810	78,3
Satu Mare	19708	11336	57,5	26881	17688	65,8	34892	24616	70,5
Târgu Mureș	13001	6353	48,9	19522	12617	64,6	25517	18001	70,5
Sighetul Marmației	10852	4421	40,7	17445	9395	53,8	21370	12355	57,8
Lugoj	11287	5413	48,0	16126	10084	62,5	19818	13595	68,6
Reșița	9365	4359	46,5	14935	9121	61,1	17384	11578	66,6
Petroșani	5755	1163	20,2	11152	4663	41,8	16351	8094	49,5
Carei	12523	5887	47,0	15382	9456	61,5	16078	11022	68,5
Salonta	10403	5647	54,3	14107	9038	64,1	15943	10956	68,7
Turda	10563	4250	40,2	13587	6812	50,1	15167	7873	51,9
Baia Mare	10149	3377	33,3	13024	6228	47,8	15044	7870	52,3
Nădlac	10646	4005	37,6	13631	7328	53,7	14043	9057	64,5
Săcele	15258	5514	36,1	13993	7664	54,8	13834	8678	62,7
Bistrița	8063	3999	49,6	12081	7699	63,7	13236	9082	68,6
Sănnicolau Mare	10836	3454	31,9	12639	6206	49,1	12357	7035	56,9
Anina	9239	4132	44,7	13723	8317	60,6	12336	8420	68,2
Odorhei Secuiesc	7192	2856	39,7	9449	5931	62,8	11650	8419	72,3
Alba Iulia	7338	3011	41,0	11507	6650	57,8	11616	6872	59,1
Sighișoara	8788	4132	47,0	10868	7015	64,5	11587	7714	66,6
Dej	6191	2511	40,5	9888	5231	52,9	11452	6913	60,4
Jimbolia	8621	4710	54,6	10152	7140	70,3	10893	7658	70,3

* orașele care în 1910 aveau mai mult de 10 mii de locuitori.

Sursa: *Recensământul din Transilvania 1880*; *Recensământul din Transilvania 1900*; *Recensământul din Transilvania 1910*.

Tabelul nr. 6. Numărul analfabeților din Bucovina în 1900 (după categorii de vârstă și limba de comunicare)

limba de comuni care	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)								total
	0-10 ani	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
germană	35219 74,66	6961 19,07	6048 24,35	5209 26,56	5665 38,03	4137 43,07	2302 46,43	935 49,08	66476 41,68

limba de comuni care	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)								total
	0-10 ani	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
poloneză	5756 78,85	1664 29,96	1677 40,4	1817 49,47	1423 51,99	1056 54,88	539 52,79	263 52,92	14195 52,85
maghiară	2862 84,55	684 37,34	524 45,21	729 63,72	633 73,43	502 73,93	267 80,42	109 88,62	6310 66,31
română	54916 80,07	21558 44,88	23185 76,93	26070 89,37	22082 92,61	15982 94,67	8798 95,58	3011 95,25	175602 76,67
ruteană	74447 85,21	37295 60,3	34847 84,1	33930 92,31	30918 94,43	22254 96,08	10789 96,51	3132 94,68	247612 83,15
alte limbi și străini	1179 74,8	355 26,3	721 33,7	503 47,8	385 50,3	203 52,3	78 44,6	45 57,7	3469 46,1
Total	174379	68517	67002	68258	61106	44134	22773	7495	513664
Bucovina	80,96	44,17	64,51	74,67	80,57	83,84	84,75	82,62	70,35

Sursa: Oesterreichische Statistik, 63 Band, 3 Heft, Wien 1903, p. 124-126.

**Tabelul nr. 7. Numărul analfabeților din Bucovina în 1910
(după categorii de vârstă și limba de comunicare)**

limba de comunicare	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)							total peste 10 ani
	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
germană	3146	3619	4249	5118	4726	2852	1282	24992
	8,28	13,41	20,87	31,22	40,32	47,72	50,79	20,50
poloneză	1306	1467	1525	1586	1337	767	393	8381
	16,65	25,33	34,21	42,6	49,63	51,61	53,11	31,34
maghiară	380	403	331	479	431	342	111	2477
	16,34	29,23	34,84	54,50	67,34	69,80	77,08	36,39
română	16278	21640	22019	23679	18794	10644	4274	117328
	27,52	50,87	74,71	88,03	92,26	93,90	94,64	60,39
ruteană	27512	32699	27973	26851	22665	12365	4384	154449
	42,44	67,49	81,67	90,39	94,31	95,5	95,93	70,6
alte limbi și străini	186	379	274	262	170	84	46	1401
	14,94	25,82	31,53	41,32	43,14	49,41	44,66	28,69
Total Bucovina	48808	60207	56371	57975	48123	27054	10490	309028
	28,15	47,55	62,38	74,1	80,41	83,49	83,27	53,89

Sursa: Oesterreichische Statistik, Neue Folge, I Band, 3 Heft, Wien 1914, p. 94-95.

**Tabelul nr. 8. Numărul analfabeților din provinciile austriece
în perioada 1880-1910**

provincia	1880		1890		1900	1910		
	peste 6 ani		peste 10 ani					
Voralberg	3197	3,43	944	1,05	1127	1,13	894	0,81
Austria Superioară	56641	8,55	28509	4,66	15245	2,45	11240	1,72
Boemia	400392	8,51	201443	4,63	141310	3,00	108039	2,12
Tirol	73575	10,58	35866	5,73	20942	3,19	17036	2,38
Austria Inferioară	171189	8,51	109305	5,26	97142	4,00	67920	2,43
Salzburg	16693	11,69	10210	7,50	6943	4,65	4681	2,86
Moravia	189724	10,42	99088	5,87	75977	4,22	56079	2,90
Silezia	56354	11,84	32276	7,22	29361	5,97	19867	3,65
Știria	292938	27,79	183529	18,66	139541	13,32	87478	7,92
Triest	37089	29,52	28512	23,14	20348	14,37	15233	8,52
Kraina	184559	45,53	124740	34,36	77411	20,81	46168	12,19
Karintia	119788	39,58	84107	30,41	57162	20,47	36551	12,29

Görz-Gradisca	93510	52,77	64322	40,11	44311	25,86	29077	15,51
Istria	180856	73,64	154923	66,25	136094	53,60	116609	39,82
Galiția	3787298	77,12	3200956	68,27	2868052	55,97	2266881	40,60
Bucovina	412667	87,50	362631	80,44	339285	65,90	309028	53,89
Dalmația	352261	87,34	313833	83,40	312735	73,37	290294	62,82
Total Austria	6428731	34,37	5035194	28,47	4382986	22,73	3483075	16,52
pentru comparație								
Ungaria		48,75		43,0		35,20		28,0
Croația-Slavonia		73,65		67,0		54,15		44,4

Sursa: Adalbert Rom, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung in den österr. Alpen- und Karstländer nach den Ergebnissen der letzten vier Volkszählungen 1880 – 1910*, în *Statistische Monatschrift*, Neue Folge, 18 Jg., Brünn 1913, p. 796-799. Idem, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs und seine Entwicklung seit 1880, mit besonderer Berücksichtigung d. Sudeten- und Karpathenländer*, în *SM*, Neue Folge, Brünn 1914, p. 591, 626-627.

Notă – pentru Ungaria și Croația – Slavonia calculele sunt valabile pentru persoane de peste 6 ani.

Tabelul nr. 9. Numărului analfabeților din Bucovina în 1890, 1900 și 1910 (repartizați pe districte politice)

districtul politic	1890			1900			1910		
	față de populația totală						locuitori peste 10 ani		
	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%
Cernăuți oraș	54171	29239	54,0	67622	28199	41,7	68181	17186	25,2
Câmpulung	45832	36244	79,1	55688	36514	65,5	43757	19887	45,4
Rădăuți	92554	74790	80,8	82152	56414	68,7	64598	31859	49,3
Gura Humor	83250	67228	80,7	55741	38854	69,7	42742	22242	52,0
Suceava	54124	46070	85,1	62447	43073	69,0	47893	26089	54,5
Siret	90042	80035	88,9	60743	42937	70,7	45718	25772	56,4
Coțmani	70641	64302	91,0	94633	70747	74,7	32213	18592	57,7
Storोजineț	91237	79624	87,3	80100	61196	76,4	48656	30002	61,7
Cernăuți rural	64740	59229	91,5	99438	78637	79,1	73749	47324	64,2
Zastavna				71631	57093	79,7	36508	23487	64,3
Vijnița							39515	25979	65,7
Vășcăuți							29879	20609	69,0
Bucovina	646591	536761	83,0	730195	513664	70,3	573409	309028	53,9

Surse: 1890 - *Oesterreichische Statistik*, vol. 32.1, Wien 1892, p. 125, 127;

1900 - *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.2, Wien 1903, p. 126-127;

1910 - *Oesterreichische Statistik*, ediției nouă, vol. 1.2, Wien 1914, p. 70-71.

Tabelul nr. 10. Știința de carte în Basarabia în 1897

ținutul	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați	femei	total	bărbați	femei	total
Cetatea	133954	131293	265247	44958	33,5	22977	17,5	67935	25,6
Albă	144625	135032	279657	39782	27,5	17337	12,8	57119	20,4
Chișinău	125998	118276	244274	29973	23,8	10072	8,5	40045	16,4
Ismail	101010	93905	194915	23752	23,5	7077	7,5	30829	15,8
Tighina	108688	104790	213478	20028	18,4	5794	5,5	25822	12,1
Orhei	111873	106988	218861	18155	16,2	6344	5,9	24499	11,2
Soroca	156251	151281	307532	25365	16,2	8349	5,5	33714	11,0
Hotin	108840	102608	211448	15756	14,5	5455	5,3	21211	10,0
Bălți									
total	991239	944173	1935412	217769	22,0	83405	8,8	301174	15,6

Sursa: *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния*, 1905, p. 103, 107, 111, 115.

Tabelul nr. 11. Știința de carte în Basarabia în 1897 (după naționalități și sex)

naționalitatea	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați		femei		total	
români*	469852	451067	920919	49216	10,5	7877	1,7	57093	6,2
ucraineni**	194898	184800	379698	29847	15,3	5655	3,1	35502	9,3
evrei	112508	115660	228168	55824	49,6	27922	24,1	83746	36,7
ruși	83184	72590	155774	33181	39,9	15634	21,5	48815	31,3
bulgari	52806	50419	103225	16485	31,2	3228	6,4	19713	19,1
germani	30636	29570	60206	19445	63,5	18624	63,0	38069	63,2
găgăuzi***	28897	26893	55790	6104	21,1	651	2,4	6755	12,1
polonezi	7432	4264	11696	4135	55,6	2256	52,9	6391	54,6
țigani	4447	4189	8636	42	0,9	10	0,2	52	0,6
armeni	1034	1046	2080	684	66,1	445	42,5	1129	54,3
greci	1691	1046	2737	1237	73,1	562	53,7	1799	65,7
bieloruși	1332	1139	2471	564	42,3	131	11,5	695	28,1
alții									
total	991239	944173	1935412	217769	22,0	83405	8,8	301174	15,6

* oficial înregistrați moldoveni; ** oficial înregistrați maloruși; *** oficial înregistrați ca turci.

Sursa: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... p. 97.

Tabelul nr. 12. Știința de carte în principalele orașe din Basarabia în 1897*

orașul	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați		femei		total	
Chișinău	56734	51749	108483	27868	49,1	14803	28,6	42671	39,3
Tighina	17106	14691	31797	7333	42,9	2880	19,6	10213	32,1
Cetatea Albă	14267	13991	28258	5820	40,8	2871	20,5	8691	30,8
Ismail	11086	11209	22295	4146	37,4	1881	16,8	6027	27,0
Bălți	9537	8941	18478	3607	37,8	1710	19,1	5317	28,8
Hotin	9291	9107	18398	3288	35,4	1516	16,6	4804	26,1
Soroca	7881	7470	15351	3374	42,8	1774	23,7	5148	33,5
Orhei	6068	6268	12336	2350	38,7	1192	19,0	3542	28,7
Bolgrad	6233	6067	12300	2899	46,5	1425	23,5	4324	35,1
Chilia	5816	5802	11618	1757	30,2	675	11,6	2432	20,9
total	151232	142100	293332	64684	42,8	31659	22,3	96343	32,8

* În Basarabia mai erau atunci încă două orașe – Cahul cu 7.077 și Reni cu 6.941 de locuitori.

Sursa: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... p. 115, 119, 123, 127, 131.